

O NEKIM PITANJIMA ORGANIZACIJE I DJELOVANJA NOO-a I ODBORA JNOF-a U ZAGREBU ZA VRIJEME NOB-e

Narcisa Lengel-Krizman

Narodnooslobodilačka borba u Jugoslaviji imala je od samog svog početka karakter socijalističke revolucije jer je Komunistička partija — koja joj je bila na čelu — povezivala od prvog dana oružanu borbu s pitanjem političke vlasti. Zbog toga se pored vojnih odreda stvara i posebna politička organizacija koja djeluje pod nazivom Narodnooslobodilačke fronte (NOF), kao borbeni savez svih progresivnih i patriotskih snaga, bez obzira na političku, vjersku, nacionalnu ili socijalnu pripadnost članova. Osnovni je zadatak NOF-e bio da stvara materijalnu bazu NOB-i. Ubrzo dolazi na oslobođenom teritoriju do stvaranja prvih organa vlasti: narodnooslobodilačkih odbora (NOO).

Postepeno, s razvitkom NOB-e i oslobađanjem većih teritorija, NOO-i se povezuju u jedinstveni sistem revolucionarne narodne vlasti i time se u toku rata rješava i bitno pitanje revolucije: pitanje vlasti — jer vlast prelazi iz ruku buržoazije u ruke radnog naroda. Razumljivo da je proces osnivanja NOO-a kao nosilaca narodne vlasti u pojedinim krajevima Jugoslavije tekao različitim tempom. Njihovo osnivanje zavisilo je od situacije na određenom području, volje ustaničkih masa kod kojih se ubrzo javlja tendencija »rušenja starog«, od akcija članova KP na temelju direktiva CK KPJ, partijskih komiteta pojedinih krajeva, ili pak od uputa vojnih komandi pojedinih područja.¹ Poslije prvih iskustava i analiza rada NOO-a nametnula se potreba objavljivanja općih uputstava o zadacima i radu NOO-a. Nakon vojnog savjetovanja u Stolicama (19. X 1941) pojavio se i prvi programatski članak o NOO-ima i njihovim osnovnim zadacima.² Na osnovu smjernica iz tog članka CK KPH donosi tzv.

¹ O specifičnostima razvoja i djelovanja prvih organa narodne vlasti: D. Živković, *Postanak i razvitak narodne vlasti u Jugoslaviji 1941—1942*, Beograd 1969, 683. Autor na kraju knjige donosi opsežnu bibliografiju radova kojom se služio. Međutim — budući da je spomenuta knjiga objavljena 1969. g. — pojavili su se u međuvremenu i drugi radovi o toj temi. Od naknadno objavljenih radova ističemo: Dj. Zatezalo i M. Dakić, *Narodna vlast na Kordunu od 1941. do 1945*, Karlovac 1971, 372.

² E. Kardelj, *Narodno-oslobodilački odbori moraju postati istinski privremeni nosioci narodne vlasti*, *Borba*, 19. X 1941. Taj je članak objavljen kasnije i u knjizi L. Gerškovića, *Dokumenti o razvoju narodne vlasti*, Beograd 1948, 17—19.

Okružnicu br. 4, u kojoj daje konkretne i opširne upute za praktični rad NOO-a na oslobođenom, poluoslobođenom (tj. onom koji je povremeno kontroliran od strane okupatora), kao i na okupiranom području.³ Za ove posljednje, u spomenutoj Okružnici, nalaze se upute formulirane u 12 točaka. Prema njima, NOO-i u neoslobođenim krajevima razvijaju sve oblike političke i ekonomske borbe, vode propagandu i borbu za okupljanje svih antifašističkih i rodoljubivih elemenata u NOF-u, pomažu osnivanje i jačanje partizanskih odreda, i to tako što prikupljaju za njih oružje, hranu i odjeću, obavještavaju ih o kretanju i namjerama neprijatelja, organiziraju i rukovode borbom protiv terora, sprečavaju hapšenje istaknutih aktivista, vode borbu protiv šovinističke ustaške propagande, sprečavaju i onemogućavaju mobilizaciju za neprijateljsku vojsku, populariziraju borbu svih naroda Jugoslavije za nacionalno oslobođenje, vode borbu protiv svih protivnika i neprijatelja NOB-e, suzbijaju utjecaj onog dijela vodstva Hrvatske seljačke stranke (HSS) koji je neprijateljski raspoložen prema NOB-i itd. Partijske organizacije — stoji u Okružnici — moraju osigurati rukovodstvo KP u NOO-ima, moraju kontrolirati njihov rad i pružati im svestranu i svakodnevnu pomoć.⁴

Daljnji važni propisi o organizaciji i radu NOO-a kao stalnih organa nove vlasti izdani su tokom god. 1942. i poznati su pod nazivom »Fočanskih« (veljača) i »Krajiških propisa« (rujan 1942), izdanih od Vrhovnog štaba NOV i POJ. Međutim, osnivanjem Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije — AVNOJ-a — (26. XI 1942) rukovodstvo nad NOO-ima prelazi s Vrhovnog štaba na AVNOJ, tj. sa vojnog na političko tijelo. Prema direktivama i pod rukovodstvom AVNOJ-a u pojedinim krajevima osnivaju se i zemaljska politička rukovodstva, pa je nakon osnivanja Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske — ZAVNOH-a — (16. VI 1943), ZAVNOH preuzeo u cijelosti i rukovođenje svim dotad osnovanim NOO-ima u Hrvatskoj.

U posljednjoj etapi razvoja NOO-a, koja traje od drugog zasjedanja AVNOJ-a (29. XI 1943) do oslobođenja, dovršen je proces povezivanja NOO-a u jedinstven sistem vlasti. ZAVNOH u to vrijeme donosi opširne upute za rad NOO-a kao organa državne vlasti, osnivanje izvršnih odbora NOO-a i njihovih pojedinih odjela za određene grane uprave. Time je proces koncentracije vlasti u rukama političkih izvršnih organa bio završen. Takva koncentracija bila je nužna u situaciji uoči i neposredno nakon konačnog oslobođenja i potpunog preuzimanja vlasti da bi čitav sistem mogao jedinstveno i efikasno djelovati u prvim poslijeratnim godinama.

Međutim, sve ove etape razvoja NOO-a nisu se uvijek mogle odraziti i u razvoju i djelovanju ilegalnih NOO-a, tj. onih koji djeluju na stalno okupiranom području (prvenstveno u gradovima) jer ti procesi nisu uvijek išli para-

³ Okružnica br. 4 je — prema navodu Jure Barbarića, a na osnovu usmene izjave V. Bakarića — nastala u Zagrebu 6. XII 1941. Njezini su autori bili V. Popović (kao predstavnik CK KPJ u Zagrebu) i »još nekoliko članova CK KPH« (J. Barbarić, Pregled djelatnosti organizacija NOP-a u Zagrebu 1941—1945, *Zagreb u NOB-i i socijalističkoj revoluciji*, Zagreb 1971, 111, bilj. 1), što znači da su pri njenom sastavljanju sudjelovali A. Hebrang i D. Saili kao jedini članovi CK KPH koji su se u to vrijeme još nalazili u gradu.

⁴ Tekst Okružnice br. 4 o funkciji i zadacima NOO-a, njihovoj ulozi u neoslobođenim krajevima u: *Grada za historiju narodnooslobodilačkog pokreta u Slavoniji*, I, Sl. Brod 1962, 345—350.

lelno, budući da su i uvjeti njihova razvitka bili različiti. Naravno da ilegalni NOO-i nisu mogli biti izvršni organi vlasti (jer je nisu ni imali!) nego su oni bili *politički* organi i jedan od organizacionih oblika narodnooslobodilačkog pokreta (NOP), a s vremenom su se pretvorili u najmasovniju antifašističku organizaciju uopće (kao što je bio slučaj npr. u Zagrebu).⁵ Razvoj ilegalnih NOO-a, njihova politička aktivnost, kao i razina i obujam njihove organiziranosti, zavisili su u mnogome i od stupnja razvoja NOB-e i NOP-a u cjelini. Kasnije dolazi do promjene u organizacionoj strukturi i nazivu cijele organizacije — iako sadržaj njihova rada ostaje i dalje isti — o čemu će na primjeru Zagreba u daljnjem tekstu biti više riječi.⁶

Organizacioni razvoj NOO-a (1942—1944)

I

Naziv »narodnooslobodilački odbori« po prvi put se javlja u sačuvanim dokumentima koji govore o stanju partijske i drugih organizacija NOP-a u Zagrebu sredinom 1942. godine, u vrijeme kad su oni organizaciono povezani

⁵ Područje grada Zagreba tokom rata prostiralo se na teritoriju današnjeg užeg gradskog područja i bilo omeđeno tzv. mitnicama u Ilici br. 272, na Ksaverskoj cesti, u Horvatima, na Savskoj cesti br. 200, u Maksimirskoj (kraj potoka Štefanovca), na Sv. Duhu (danas Pavleka Miškine) i na Glavnom, Zapadnom, Samoborskom kolodvoru i kolodvoru Sava. Broj njegova stanovništva tokom rata neprestano se mijenjao doseljavanjem zato jer se znatan broj civilnog stanovništva s područja gdje su se vodile ratne operacije selio u Zagreb. Tako je — prema podacima iz ustaške štampe — broj stanovnika Zagreba sredinom god. 1941. iznosio oko 260000; potkraj te godine taj je broj opao na 218000; tokom god. 1942. računa se da je broj stanovnika iznosio oko 350000 (*Hrvatski narod*, 17. VII 1941; 15. II 1942; 1. I 1943), a čini se da je taj broj u god. 1944. narastao na oko 417 000 stanovnika (R. Bičanić, Zagreb kao multifunkcionalan grad i zanimanje njegovih stanovnika, *Iz starog i novog Zagreba*, I, 1957, 319).

⁶ U svim neoslobođenim krajevima, prvenstveno u gradovima, nije dolazilo do osnivanja NOO-a, već su dotadašnji odbori Narodne pomoći ili odbori narodnooslobodilačkog fonda (ili fronte) djelovali samostalno sve do konačnog oslobođenja a »bili su de fakto neka vrsta ilegalnih NOO-a«, kako je to istakao i D. Živković (n. dj., 532). Tako je npr. za cijelo vrijeme rata djelovao u Beogradu odbor narodnooslobodilačkog fonda (ne NOO!) usp. J. Marjanović, Srbija u narodnooslobodilačkoj borbi — Beograd, Beograd 1964, 391; Č. Đurđević, Komunistička partija Jugoslavije — organizator i nosilac NOP-a u Beogradu od 1941—1944. (s osvrtom na period od 1929—1941. godine), *Beograd u ratu i revoluciji 1941—1945*, Beograd 1971, 9—39, u Zemunu (usp. Ž. Atanacković, Zemun i okolina u ratu i revoluciji, Beograd 1962, 270; R. Golubović, Partijska organizacija rukovodilac oslobodilačkog pokreta u Zemunu, *Ilegalne akcije po gradovima*, Beograd 1963, 226—239), Sarajevu (usp. P. Mišković, Ilegalni NOP u Sarajevu (1941—1945), *Pregled*, Sarajevo, 4, 1972, 467—486), odnosno odbori Narodne pomoći u Ljubljani (usp. M. Čepe, Ljubljana u oslobodilačkoj borbi, *Ilegalne akcije*, n.dj., 90—125), Karlovcu (usp. V. Novaković, Razvoj NOP-a u Karlovcu 1942. godine, *Prva godina NOR-a na području Karlovca, Korduna, Gline, Like, Gorskog kotara, Pokuplja i Žumberka*, Karlovac 1971, 127—208), Zadru (usp. V. Uranija, Nekoliko pitanja o Narodnooslobodilačkim odborima na zadarskom području, *Zbornik Instituta za historiju radničkog pokreta Dalmacije*, I, Split 1970, 389—412), itd.

s pojedinim partijskim aktivima ili odborima Narodne pomoći (NP). Doduše u sjećanjima i izjavama preživjelih suvremenika nailazimo na podatke o stvaranju NOO-a u Zagrebu još krajem god. 1941. ili početkom 1942., ali se pritom radilo o tome da su pojedini članovi neke od organizacija NOP-a, koje su u to vrijeme djelovale u gradu, okupljali simpatizere ili grupe i vezali ih uz odbore ili aktive kojima su makar i samo organizaciono pripadali. Ta nova grupa simpatizera obično je dobila naziv NOO-a prema nazivu s oslobođenog teritorija, međutim, oni ni u organizacionom smislu, ni po svom sadržaju rada nisu tada — 1941 — predstavljali NOO-e koji se kao organizacija javljaju kasnije.

Trkvi NOO-i u Zagrebu od sredine god. 1942. postepeno preuzimaju dio zadataka NP, tako da su se te dvije paralelne organizacije: NP i NOO-i — iako su djelovale odvojeno jedna od druge — u svom djelokrugu rada djelomično podudarale, što je i praksa ubrzo pokazala. Zbog toga — a opet prema iskustvu s oslobođenog teritorija — dolazi postepeno do spajanja tih dviju organizacija u jednu: narodnooslobodilačke odbore. Oni su morali pojačati političku stranu svog rada, dok su odbori narodnooslobodilačkog fonda⁷ imali da preuzmu zadatke NP u pogledu daljnjeg sakupljanja i odašiljanja materijala na teren. Taj proces spajanja u jedinstvenu organizaciju narodnooslobodilačkih odbora tekao je relativno sporo i trajao sve do kraja 1942. godine. Članovi odbora NP postepeno su prelazili na rad u NOO-e, zajedno s članovima pojedinih partijskih aktiva, na određenom području grada, a osim toga u rad NOO-a uključivali su se i članovi dotadašnjih odbora NP i preuzimali pojedine funkcije slične onima što su ih dotad vršili u odborima NP. Zbog toga se krajem te godine (1942) još uvijek u Zagrebu zadržala organizaciona struktura tih antifašističkih organizacija (NOO i NP) jer npr. u razdoblju rujana—prosinac 1942. djeluju 23 odbora i 47 pododbora NOO-a s 276 članova i 25 odbora, a 130 pododbora i 3 tzv. povjerenika sa 648 članova NP.⁸

Početkom 1943. godine nestaje NP kao samostalna organizacija jer su se svi njeni postojeći odbori do tog vremena preimenovali u NOO-e.⁹ Svoju organizacionu strukturu NOO-i su preuzeli od NP, tj. cijelom organizacijom rukovodi Mjesni odbor (MNOO) povezan sa svim kotarskim odborima (KNOO), pri čemu se zadržala ista partijska teritorijalna podjela gradskog područja, tj. područje jednog kotara odgovaralo je području jednog rajonskog komiteta

⁷ Ti odbori nastali su tokom god. 1941. kao jedan od specifičnih organizacionih oblika unutar Pokrajinskog odbora NP za Hrvatsku sa zadatkom da organiziraju sakupljanje materijala za potrebe partizanskih jedinica na terenu. Opš. N. Lengel-Krizman, Organizacija i rad Pokrajinskog i Mjesnog odbora Narodne pomoći u Zagrebu 1941—1942, *Časopis za suvremenu povijest* (ČSP), 1—2, 1969, 100—101.

⁸ Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske (IHRPH), KP-16/615 Napominjemo da u tom istom razdoblju u gradu djeluje 30 partijskih ćelija s 82 člana a 21 partijski kurs polaze daljnja 73 kandidata.

⁹ Organizacija NP već je uoči rata postala široka masovna antifašistička i van-partijska organizacija, što je bilo potvrđeno i na V zemaljskoj konferenciji CK KPJ (Zagreb, 19—23. X 1940). Na njoj su bili iznijeti podaci prema kojima se tokom god. 1939. sakupilo 327 497 dinara, a god. 1940. 630 887 Din. (P. Damjanović, Tito pred temama istorije, Beograd 1972, 178). Rad NP, dakako, znatno se proširio tokom ratnih godina. Tako je npr. u Zagrebu u vremenu od kolovoza god. 1941. do kolovoza god. 1942. preko NP bilo sakupljeno ukupno 3 384 038 kuna, dok je u tom istom razdoblju u logore bilo poslano oko 1 500 kg hrane i lijekova, a na teren i znatne količine drugog materijala (isto kao bilj. 7, 93—112).

(RK).¹⁰ KNOO sastojao se obično od 5—7 članova. Njega su sačinjavali pročelnici tzv. matičnih odbora NOO-a. Matični NOO-i imali su obično 3—4 člana (s pročelnikom) i u njega su ulazili pročelnici NOO pododbora. Pododbori su u pravilu imali po 3 člana a okupljali su antifašiste i simpatizere jednog poduzeća, ustanove, ulice ili slično, ali se u praksi događalo da je jedan takav pododbor okupljao i znatno veći broj članova. NOO-i međusobno su bili povezani tako da je pročelnik pododbora održavao vezu s jednim članom matičnog, ovaj opet s članom kotarskog i preko njega s članom Mjesnog odbora. Na taj je način svaki član nekog od NOO-a poznao i surađivao najviše s 3—4 člana drugog odbora, pa se time unaprijed otklonila mogućnost većih provala u slučaju hapšenja pojedinca. Cjelokupnim radom NOO-a rukovodila je zagrebačka partijska organizacija jer su NOO-i — iako povezani vertikalno svojim organizacionim vezama (NOO — KNOO — MNOO) — bili u isto vrijeme vezani i uz odgovarajući partijski forum. Tako je npr. MNOO bio vezan uz Mjesni komitet Partije za Zagreb (MKZ), kotarski odbori uz rajonske komitete, a odbori i pododbori NOO-a uz partijske ćelije na određenom gradskom području, s tim da su u svim višim odborima NOO-a radili i članovi Partije.

Za NOO-e karakteristična je pojava koja prati i sve ostale organizacije NOP-a u Zagrebu tokom rata: velika fluktuacija članstva.¹¹ Radeći u uvjetima terora i neprekidnih hapšenja stalno su se gubile veze između pojedinih odbora ili dijelova te organizacije pa je bilo potrebno neprekidno popunjavati pojedine NOO-e, premještati članove iz jednog odbora u drugi, što je dovelo do toga da su u njih ulazili stalno novi aktivisti koji su se neko vrijeme najprije morali privikavati na rad i nove dužnosti. Osim toga, oni nisu u najvećem

¹⁰ Teritorijalna podjela gradskog teritorija proistekla je iz potreba praktičnog rada i rukovođenja. Međutim, granice između pojedinih područja-rajona s vremenom su se mijenjale i podešavale nastalim promjenama. Od okupacije u Zagrebu je djelovalo 6 RK: I RK (njegovo područje obuhvaćalo je teritorij koji približno odgovara današnjem području Maksimira), II RK (područje Trnja), III RK (Medveščaka), IV RK (centra), V RK (Trešnjevke) i VI RK (Černomerca). God. 1942. dolazi do nove teritorijalne promjene sa 4 RK i posebnim željezničkim rukovodstvom, a krajem god. 1943. dolazi do osnivanja novih RK — ukupno 7 — i nove teritorijalne podjele. Sredinom god. 1944. osnivaju se daljnja 2 RK, tzv. IX i X koji su obuhvaćali Slovenice i Istrane u Zagrebu dok se kao osmi RK smatrao osmi kotar NOO-a. Početkom god. 1945. izvršena je nova podjela (koja se uglavnom zadržala i poslije oslobođenja) na 6 RK (posebno Sveučilište).

¹¹ Ne slažemo se u potpunosti s tvrdnjom J. Barbarića (n. rad, 177) da je zagrebačka partijska organizacija — kao i ostale vanpartijske masovne organizacije u Zagrebu — najviše oskudijevala u iskusnom rukovodećem kadru »ali ne zbog toga — piše on — što taj kadar nije odgojila, već zato što je dio tog kadra nakon okupacije i proglašenja NDH pao, a drugi dio zbog neposredne ugroženosti bio primoran da napusti Zagreb.« Radilo se, po našem mišljenju, o tome da su, s obzirom na strategiju i taktiku Partije kao rukovodioca i organizatora antifašističke oslobodilačke borbe, partijske organizacije u gradovima dobivale posebnu ulogu. One postaju neka vrsta *vojnog štaba* pa su morale, osim što su vršile oružane akcije i diverzije, mobilizirati ne samo svoje kadrove i simpatizere nego i sve ostale antifašiste. Prema tome, do nedostatka iskusnog rukovodećeg kadra u Zagrebu nije došlo *samo* zbog hapšenja i prinudnog odlaska, nego i zbog svjesnog forsiranja najvišeg partijskog rukovodstva da većina partijskog kadra ode iz Zagreba i ostalih radničkih centara u krajeve gdje su postojali najbolji uvjeti za oružane akcije, a u kojima partijskih organizacija uopće nije bilo ili su bile uništene već u prvim naletima neprijatelja (N. L e n g e l - K r i z m a n, Prilog proučavanju djelovanja zagrebačke partijske organizacije 1941—1945, ČSP, II—III, 1971, 53—72).

broju slučajeva imali nikakvog iskustva u ilegalnom radu što je neprijatelj koristio u slučajevima hapšenja i istrage. Zbog toga se nije neprekidno mijenjao samo sastav pojedinih NOO-a nego i brojčano stanje cijele organizacije, što pokazuju i izvještaji i dokumenti od početka 1943. godine i dalje. Tako je u siječnju 1943. godine MNOO rukovodio radom 5 KNOO-a, 94 NOO-a sa ukupno 388 članova, a uz njih su bila vezana 84 odbora narodnooslobodilačkog fonda (tzv. sabirački odbori) s 241 članom; u ožujku iste godine broj se NOO-a povećava i iznosi oko 150 s 50 odbora narodnooslobodilačkog fonda u kojima radi oko 500 članova; sljedećeg mjeseca pored MNOO-a, 5 KNOO-a, djeluju 134 NOO-a i 61 odbor narodnooslobodilačkog fonda s ukupno 632 člana; u lipnju broj se NOO-a povećao na 240, a odbora fonda na 82 sa 790 člana; u srpnju broj NOO-a opada na 150 (u njima radi ukupno 555 članova), da bi u kolovozu iste godine broj NOO-a ponovno porastao na 148, u rujnu na 163 NOO-a, itd.¹²

NOO-i su, međutim, pored svojih članova okupljali i znatan broj simpatizera koji su materijalno pomagali NOP svojim osobnim doprinosom u novcu ili nekom drugom materijalu (npr. sanitetskom i tehničkom, u hrani, odjeći, obući i sl.). Broj tih simpatizera nije moguće navesti potpuno precizno, jer oni — na osnovu dokumenata — prikazuju samo momentano stanje u pojedinim mjesecima, a i to nepotpuno. Iako se oni ne mogu zbog toga statistički vjerno izraziti, možemo s pravom pretpostaviti da su veći od brojki u pojedinim izvještajima,¹³ što se može zaključiti i po sakupljenim novčanim iznosima koji su se od studenog god. 1942. do veljače god. 1943. povećali od 250.000 na 750.000 kuna.¹⁴ To isto vrijedi i za pokazatelje odnosa između ukupnog broja zaposlenih i obuhvaćenih simpatizera u pojedinim tvornicama, poduzećima i ustanovama u kojima su bili osnovani NOO-i. Prema tadašnjim procjenama, kao realni odnos broja zaposlenih i uključenih radnika i namještenika u NOP-u uzima se podatak da u većim poduzećima, u kojima je radilo od 150 do 600 i više radnika, broj simpatizera i aktivista iznosio je oko 5—15⁰/_o, u manjim (od 10 do 100 radnika) taj se broj povećava na 30—70⁰/_o.¹⁵ Pritom valja istaći i to da su hapšenja i teror zahvatili sva poduzeća i ustanove u Zagrebu, tako da se jedan dio radništva samo od straha pred represalijama nije priključio NOP-u.

Što se tiče političkog raspoloženja najvećeg broja Zagrepčana, ono je općenito uzevši bilo tada — godine 1943 — izrazito antifašističko, jer su njemački vojni neuspjesi, a napose kapitulacija Italije u rujnu iste godine, ukazivali na

¹² IHRPH, KP-45/336, 379, 46/391, 448, 66/1222, 1228, izvještaji MKZ za razdoblje siječanj-kolovoz 1943. Napominjemo da ti podaci ne sadrže i tzv. vojne NOO-e. Naime, MKZ je od ljeta god. 1943. počeo neposredno kontrolirati rad među pripadnicima neprijateljske vojske i to na taj način što je osnovano posebno rukovodstvo koje se u dokumentima naziva Glavni vojni ili Mjesni vojni odbor sastavljen od članova KP dok su se simpatizeri — umjesto u ranijim vojnim kružocima — okupljali u vojnim odborima, koji u srpnju iste godine mijenjaju naziv u vojne NOO-e. Međutim, prikaz rada među neprijateljskom vojskom traži posebnu obradu i zbog toga o njemu ne govorimo u ovom prilogu.

¹³ Tako npr. u siječnju i veljači 1943. broj simpatizera — prema izvještajima za te mjesece — kretao se oko 3 500—4 000, da bi u lipnju te godine iznosio 2 744, odnosno u srpnju 2 364, iako se u tim mjesecima broj NOO-a povećao u odnosu na prve mjesece 1943. pa je teško pretpostaviti da bi broj simpatizera opao.

¹⁴ IHRPH, KP-45/379.

¹⁵ Isto. 46/391, 22/1030 s podacima o broju zaposlenih i obuhvaćenih radnika po pojedinim privrednim organizacijama.

mogućnost skorog poraza Njemačke i njenih saveznika, što je djelovalo veoma stimulirajuće na porast *borbenog* raspoloženja. Na porast takvog političkog raspoloženja u znatnoj su mjeri utjecale i akcije partizanskih odreda u neposrednoj zagrebačkoj okolini koje su se praktično približile sve do »vratiju Zagreba«,¹⁶ ali je djelovala i široka antifašistička platforma KP i narodnooslobodilačke fronte u cilju okupljanja svih antifašističkih snaga. Ta je platforma utjecala na sve veći proces raslojavanja, osobito među pristašama HSS-a i na udaljšavanje od njenog reakcionarnog vodstva oko V. Mačeka.¹⁷ Treba naglasiti, međutim, da se među zagrebačkim radnicima utjecaj Mačeka gotovo i nije osjećao, naročito poslije izjave o uvjetima suradnje pristaša HSS-a s NOP-om od 19. VI 1943, osnivanja lista »Slobodni dom« i osnivanja Izvršnog odbora HSS-a.¹⁸ Time i NOP u Zagrebu, u cjelini, dobiva nove pristaše i povećava se broj simpatizera voljnih da se priključe antifašističkoj borbi.

II

Analizirajući rad i stalne organizacione promjene kod NOO-a u Zagrebu za prvih devet mjeseci god. 1943, uočavaju se dvije osnovne karakteristike: prvo, rad NOO-a ograničen je i nadalje na sakupljanje različitog materijala i novčanih priloga i otpremu na oslobođeno područje; drugo, njihova je organizaciona struktura bila previše komplicirana, što je u znatnoj mjeri onemogućavalo obuhvaćanje većeg broja ljudi. Organizacionu strukturu trebalo je pojednostaviti do najveće moguće mjere jer se uslijed terora, hapšenja i »padova« najviše vremena gubilo na uspostavljanju prekinutih veza ili na organiziranju novih. Zato su — prema uputama CK KPH o reorganizaciji NOO-a i njihovoj strukturi — u rujnu te godine najprije bili ukinuti tzv. matični NOO-i, a zatim i odbori narodnooslobodilačkog fonda kao sabirački odbori.¹⁹ Cijela organizaciona struktura pojednostavnjena je tako da su NOO-i osnivani kao samostalni odbori po tvornicama, ustanovama, ulicama, unutar pojedinih struka itd. na

¹⁶ Od akcija u neposrednoj zagrebačkoj okolini tokom god. 1943. ističemo samo neke. Npr.: napad na neprijateljsku posadu u Stupničkoj šumi (22. V); na željezničku stanicu u selu Horvati (23. V); ulazak partizana u Sesvete (24. V); napad na jedriličarsku školu i općinu u Sv. Nedelji (29. V); na ciglanu i reflektorsku stanicu u Sv. Klari (30/31. V); ulazak partizana u Brezovicu (10/11. VI); napad na njemačko skladište u Kustošiji (22. VI); na protuavionsku bateriju u Gračanima (23. VI); reflektorsku stražu u Granešini (29/30. VII); željezničku stanicu Remetinec i kasarnu na Savskom mostu (18/19. VIII); općinu Brezovica (27. VIII); ulazak partizana u Brdovec (29. VIII); napad na skladište municije u Sopnici (1. IX); na njemačko redarstvo u Sesvetama (8. IX); na željezničku stanicu u Čulinovcu i Sesvetama (9. i 11. IX); na aerodrom Lučko (22/23. IX); na skladište avionskih bombi aerodroma Borongaj u Sopnici (18. XII); aerodrom Kurilovec kod Velike Gorice (19/20. XII) itd. (Arhiv Hrvatske, KOZ, 102, 1035/346, 1054/357, 1103/384, 1207/435, 1271/448, 23—2282, 99-T-2004, 2032, 2081, 2084, 100-2113, 2172/43, 17-1771/42; IHRPH, KP-70/1597, 1632, 26/1516; T. Mikulić, Sjećanja i zapisi iz Narodnooslobodilačke borbe, Zagreb 1967, 202-204, 217-218; Zbornik NOR-a, V, 15, 486-495; Trinaesta proleterska u NOB-i, Zagreb 1957, 32 i d.).

¹⁷ U tom smislu od posebne je važnosti »Izjava o ciljevima i načelima narodnooslobodilačke borbe« od 26. V 1943. koju je izdao Inicijativni odbor ZAVNOH-a i Glavni štab NOV i PO Hrvatske (*Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske, Zbornik dokumenata 1943*, Zagreb 1964, 132-133).

¹⁸ Isto, 235—236, 436—437.

¹⁹ IHRPH, KP-28/1774, 1793, 66/1226 kao i uputstvo CK KPH od rujna u kut. 66.

području jednog kotara. Rukovodeći organ svih tih odbora bio je KNOO, a svih KNOO-a MNOO. MNOO je također bio proširen — ukupno 5—7 članova — i u njega su ušli predstavnici raznih političkih grupa. Tako je u novoosnovanom MNOO-u dužnost potpredsjednika vršio predstavnik grupe Istrana u Zagrebu, tajnika predstavnik KP, dok su ostali članovi bili predstavnici »radničkih i namješteničkih sindikata«. Dužnost predsjednika bila je namijenjena predstavniku HSS-a, no kako pregovori vođeni tada s pojedinim osobama nisu uspjeli, to je mjesto za neko vrijeme ostalo nepopunjeno.²⁰ Za tehničko obavljanje poslova bio je osnovan i tzv. tajnički ured MNOO-a, kao neka vrsta izvršnog organa. On se sastojao od pomoćnog tajnika, ekonoma, blagajnika i člana zaduženog za mobilizaciju, a svaki je od njih bio dalje povezan s pojedinim aktivistima zaduženim za određen sektor rada. Tako je npr. ekonom MNOO-a bio povezan s trojicom aktivista, i to: jednim zaduženim za poštu sa ZAVNOH-om, drugim za organizaciju nabave različitog materijala što ga je naručivao ZAVNOH i trećim koji je organizirao nabavu materijala za agitacionopropagandni rad. Aktivist zadužen za mobilizaciju održavao je stalnu vezu s četvoricom članova: dvojicom koji su imali dužnost da organiziraju i osiguravaju veze sa svima onima koji su željeli otići u NOB-u i dvojicom koji su bili povezani s kuririma i preko njih s tzv. kanalima i punktovima kojima se odlazilo iz Zagreba.²¹ Blagajnik je bio povezan s odgovarajućim članovima pojedinih KNOO-a, primao mjesečne obračune, vršio isplatu, itd. Ta je reorganizacija NOO-a započela u rujnu i listopadu i uglavnom je bila završena do kraja 1943. godine.²² Treba reći i to da je u tom razdoblju dolazilo i do sve masovnijeg stupanja članova HSS-a i ostalih pripadnika prijašnjih građanskih političkih stranaka i grupacija u redove NOP-a. Upravo zbog toga, a na inicijativu ZAVNOH-a, u Zagrebu se u listopadu god. 1943. održao sastanak predstavnika ZAVNOH-a, Slovenaca u Zagrebu i predstavnika zagrebačke partijske organizacije na kome je bio donijet zaključak da se prvenstveno u NOO-e obuhvaćaju sve političke stranke koje pokazuju spremnost da se bore i aktivno pomažu NOB-u. Međutim, pritom treba upozoriti na to da članovi prijašnjih građanskih stranaka i grupacija nisu ulazili u NOO-e po nekom stranačkom ključu, odnosno nisu bili predstavnici prijašnje stranke u NOO-ima, već su zajedno s ostalim članovima odbora bili samo članovi NOO-a.²³

Najviše nesporazuma o procesu reorganizacije nastalo je oko pitanja tzv. radničkih i namješteničkih sindikata, odnosno strukovnih NOO-a koji su dobili naziv VIII kotara (koji nije bio teritorijalno omeđen). Nesporazum je uglavnom nastao zbog termina »sindikata« i podjele na radnike i namještenike. Povjerenstvo CK KPH za sjevernu Hrvatsku, u uputama svom članu koji se tada nalazio

²⁰ Isto, Fond MNOO Zagreb kut. 57, izvještaj od 12. XI 1943.

²¹ Opš. o organizaciji odlaska iz grada na teren v. N. Lengel-Krizman, Narodno-oslobodilački pokret u Zagrebu 1941—1945. godine, *Zagreb u NOB-i*, n. dj., 59—60; D. Kosovec, isto, 323—325.

²² *IHRPH*, KP-30/1911, 66/1228, 1236. U isto vrijeme bila je provedena i reorganizacija u partijskoj organizaciji, kao i organizaciji AFŽ-a iz istih razloga (N. Lengel-Krizman, *NOP u Zagrebu*, n. rad, 38—40, 45—46).

²³ J. Barbarić, n. rad, 121.

u Zagrebu na dužnosti instruktora Povjerenstva,²⁴ izričito naglašava »da su sindikati jedno, a NOO-i drugo«. I dalje: »Ne idemo zato [...] da stvaramo neke staleške organizacije. [...] Današnji sindikati (misli se na Hrvatski radnički savez — op. N. L-K.) su organi vlasti (tj. NDH) i štite njene interese, a ne interese radnika [...] NOO-i su organi narodne vlasti i oni su zbir odanih i poštenih rodoljuba bez obzira na spol, politiku, vjersku ili nacionalnu pripadnost, bez obzira na njegovo zvanje, položaj i imovno stanje.«²⁵ Radilo se zapravo o tome što su u toku spomenute reorganizacije NOO-a u Zagrebu bili osnovani stručni namještenički NOO-i koji su se sastojali od pet glavnih grupa i obuhvaćali: javnu službu, općinsku službu, sanitet i socijalnu službu, privatne namještenike i slobodne profesije. Te su grupe bile dalje podijeljene na više odsjeka i činile su zaseban — VIII kotar,²⁶ dok su radnički stručni NOO-i okupljali radnike po pojedinim strukama, ali se od njih, iz praktičnih razloga, nije osnovao novi kotar, nego su oni i dalje ostali vezani uz pojedine KNOO-e.

Ovakva dvojaka podjela provedena je u Zagrebu iz dva razloga. Prvo: jer su se na taj način najlakše mogli provoditi zadaci, naročito politički, postavljeni pred NOO-e, i drugo, time se omogućilo proširenje mreže NOO-a. Imalo se pritom na umu da osobe koje rade u istom poduzeću ili u istim strukama, imaju više-manje zajednički krug znanaca, poslovnih prijatelja, pa se i privatno međusobno lakše povezuju, pristupaju s više povjerenja i sigurnosti onima koje poznaju, nego u slučaju kada se oni organizaciono povezuju u pojedinim NOO-ima po kotarima i susreću u radu s njima nepoznatim ljudima raznih profesija. Osim toga, okupljanjem antifašista istih struka ili ljudi iz istih poduzeća lakše su se mogle provoditi i ekonomske akcije, prvenstveno sabotaže ili organizirano uzimanje određene vrsti materijala iz pojedinih tvornica ili ustanova.

Osim ovih namješteničkih i strukovnih NOO-a reorganizacijom je bilo riješeno i pitanje NOO-a koji su činili tzv. regionalne grupe: Istrani i Slovenci kojih je tada bilo — prema nekim procjenama — oko 60.000.

Već od druge polovice 1942. Istrani u Zagrebu počinju osnivati svoje prve NOO-e, kojih je broj tokom god. 1943. već iznosio 17 odbora sa 130 članova, uz koje je bilo povezano nekoliko stotina simpatizera. Iste te godine (1943) u ožujku, osniva se i tzv. Inicijativni odbor Istrana s ciljem uspostavljanja veza Istrana u Zagrebu sa svima Istranima na području Hrvatske, kao i s onima u tada još neoslobođenoj Istri.²⁷ Treba istaći da se grupa Istrana uključena

²⁴ Vezu između zagrebačke partijske organizacije i najviših političkih i vojnih rukovodstava Hrvatske održavali su tzv. povjerenici ili instruktori za rad koji su nazmjenično boravili u Zagrebu za cijelo vrijeme rata. Opš. o njihovom radu i organizacionoj decentralizaciji CK KPH, kao i osnivanju organizacionog sekretarijata CK KPJ za neoslobođene krajeve, v. N. Lengel-Krizman, Prilog proučavanju, n. rad, 69—70.

²⁵ IHRPH, KP-66/1240, uputstvo od 12. XI 1943.

²⁶ Opš. o organizacionoj strukturi VIII kotara: isto, 66/1236, 68/1469, 42-I/2949, 42-II/3172.

²⁷ Isto, 24/1299. Zanimljivo je spomenuti da je postojala inicijativa da se u Zagrebu mobiliziraju svi Istrani koji su bili voljni otići u NOB-u pa su zbog toga u Zagreb stigli (1942) M. Albahari i M. Pikunić da rade na tom zadatku. Namjeravalo se tada — 1942 — u suradnji s CK KP Slovenije osnovati Pokrajinski komitet za Istru i Goricu, ali to se nije nikada provelo jer je kasnije bio osnovan Oblasni komitet KPH za Istru i Goricu (1943).

u NOO-e dijelila na radnike i intelektualce, a takva je podjela bila provedena iz praktičnih razloga. Naime, NOO-i u kojima su djelovali Istrani intelektualci imali su zadatak da rješavaju pitanja Istre, pitanja koja su bila usko vezana s njenim privrednim, upravnim, prosvjetnim, kulturnim i nacionalnim problemima. Međutim, već i u tom razdoblju NOO-i intelektualaca Istrana imali su razrađene planove za rješavanje pojedinih problema u Istri, kao npr. potrebu upućivanja hrvatskih učitelja u Istru, njihov broj i slično.²⁸ S tim su planovima, preko MNOO Zagreba, Istrani upoznavali i ZAVNOH. Budući da su Istrani i prije osnivanja ustaške države živjeli u Zagrebu kao emigranti, razumljiva je bila njihova želja da se poslije ujedinjenja Istre s Hrvatskom vrate što je moguće prije u Istru.²⁹ Zbog toga je zagrebačka partijska organizacija — a i MNOO — nastojala da uputi u Istru — preko ZAVNOH-a — samo one Istrane koji će moći svojom prisutnošću u tim krajevima učiniti najviše. Svima ostalima objašnjavala je potrebu odlaska u partizanske jedinice »jer treba voditi kurs da ljudi shvate da se bore za svoju užu domovinu gdje god se oni bore protiv okupatora.«³⁰ NOO-i koje su sačinjavali Istrani organizaciono su pripadali II kotaru, ali kako je njihov broj porastao, pristupilo se osnivanju posebnog tzv. X kotara NOO-a u Zagrebu. On se sastojao od 5 tzv. glavnih odbora i 4 pododbora NOO-a sa 142 člana. Za upućivanje svojih simpatizera u NOB-u oni su organizirali i poseban kanal za prebacivanje u Moslavinu kojim se služio npr. god. 1944. i cijeli tadašnji II rajonski komitet.³¹

Slično kao Istrani i Slovenci su u Zagrebu već u kolovozu 1941. osnovali svoj prvi odbor Osvobodilne fronte koji ubrzo dobiva naziv Glavni, a zatim i Odbor Centar koji, međutim, u ožujku 1942. mijenja ime u »Mestni odbor Narodno-osvobodilne fronte«. Mestni je odbor rukovodio s 5 tzv. okružja na čelu s okružnim odborima i s oko 30 odbora (prosječno) tokom 1943. godine. U prvoj polovici god. 1944. prišlo se osnivanju i posebnog kotara, tzv. IX koji je obuhvaćao sve odbore Slovenaca u Zagrebu.³²

Ovom reorganizacijom i sektor tzv. tehnika³³ prelazi s partijske organizacije u nadležnost NOO-a koji su preuzeli sav redakcijski posao i tehnički aparat, dok se MKZ i dalje brinuo za organizaciju i diobu dobivenog materijala s oslobođenog teritorija ili materijala tehnika NOO-a, a u iznimnim slučajevima i za njegovo umnožavanje. Budući da se tokom god. 1943. količina poslanog štampanog materijala znatno povećala u odnosu na prethodnu godinu i iznosila 20.377 primjeraka,³⁴ otpala je potreba da se taj materijal i dalje još

²⁸ IHRPH, KP-48/499.

²⁹ Okružni NOO za Istru proglasio je ujedinjenje s Hrvatskom odnosno Jugoslavijom 13. IX 1943, a ZAVNOH je to potvrdio svojom odlukom od 20. IX 1943.

³⁰ IHRPH, KP-51/951.

³¹ Isto, 66/1260.

³² Opš. o radu Slovenaca u Zagrebu v. A. Turnšek, *Zagreb u NOB-i*, n. dj., 339—342.

³³ O izdavačkoj aktivnosti tokom cijelog rata v. N. Lengel-Krizman, *NOP u Zagrebu*, n. rad., 50—54; J. Lukatela, *Zagreb u NOB-i*, n. dj., 330—335.

³⁴ Specifikaciju poslanog materijala u Zagreb za cijelu god. 1943., izuzev mjeseca rujna za koji nedostaju podaci, v. IHRPH, KP-42-VII/3702—3711, 3713, odnosno za umnoženi materijal 45/379, 386, 387, 46/391. Napominjemo da je Agitprop CK KPH slao obično u Zagreb tokom god. 1942. i početkom 1943. 5—10 primjeraka novina i brošura, oko 50 primjeraka »Dnevnih vijesti« i oko 500 primjeraka proglaša i letaka. Ta se količina, međutim, sve više povećavala pošto su i centralne štamparije bile u moguć-

umnožava jer su i tehničke mogućnosti i kapacitet postojećih tehnika u to vrijeme bile premale da bi istovremeno mogle raditi na umnožavanju dobivenog materijala i tiskanju listova koji su u to vrijeme izlazili u Zagrebu. Naime, bez obzira na količinu i raznovrsnost poslanog i umnoženog materijala, potrebe za što potpunijim i točnijim informiranjem stanovništva Zagreba time nisu bile zadovoljene. Zbog toga se započelo s izdavanjem listova u samom gradu.

Tako je u ožujku god. 1943. počeo izlaziti list *Narodna borba*. Ukupno su izašla 4 broja, a zatim je u svibnju iste godine prestao s daljnjim izlaženjem. Izlazio je kao list NOO-a u ciklostilnoj tehnici. U svibnju iste godine počinje izlaziti novi list pod imenom *Vjesnik — Organ N.O.F-a grada Zagreba*. Ukupno je izašlo 10 brojeva, posljednji u prosincu 1943. godine. Krajem te godine počinje izlaziti još jedan list, i to *Politički pregled — Glasilo MNOO* kao tjednik. Od studenog do kraja prosinca god. 1943. ukupno je izašlo 18 brojeva, a zatim list u god. 1944. izlazi do travnja — ukupno 7 brojeva. Tiraža se kretala oko 500 primjeraka, osim posljednjih brojeva koji su tiskani u gotovo dvostrukom broju primjeraka.³⁵

Rezultat svih tih organizacionih promjena u radu NOO-a početkom god. 1944. jest znatno povećanje aktivista i simpatizera uključenih u tu organizaciju, tako da pojedini dotadašnji KNOO-i nisu više mogli iz posve tehničkih razloga rukovoditi sa svim novim odborima na svome području. Zato se npr. područje II i III KNOO-a moralo podijeliti, i to tako da su osnovani novi kotari koji dobivaju nazive II-a, II-b, III-a, i III-b KNOO.

Kako se putem NOO-a u to vrijeme »prodrlo« u najveći broj poduzeća, ustanova i ulica, navest ćemo kao ilustraciju podatke za pojedine kotare u razdoblju siječanj-travanj god. 1944:

I kotar (područje Kustošije) obuhvaća 5 NOO-a. Od toga tvornički (Siemens i Rašica) i ulični (Grmošćica, Jarun i Müllerov brijeg) okupljaju 19 članova i 94 aktivista. U siječnju je otpremljeno 11 simpatizera u NOV, a u ožujku daljnjih 12. Kotar je pomagao u siječnju 20 obitelji boraca te im je isplatio u ime pomoći 41 000 Kn i podijelio oko 80 kg brašna i 10 litara ulja a u ožujku pomoć je dobilo 15 obitelji u iznosu od 44 500 Kn. U partizanske jedinice poslano je 26 pari cipela, 15 kg sapuna, 1 050 komada metaka, 5 vrećica baruta, 20 kg saniteta i manja količina odjevnih predmeta. Osim toga, tokom ožujka aktivisti ovih odbora uspjeli su prebaciti u NOV 50 sovjetskih zarobljenih vojnika.

Uz ovaj su kotar bili vezani i NOO-i osnovani na tadašnjem širem području Zagreba. Prema elaboratu o razvoju NOO-a na području Černomerca i Kustošije postojali su i slijedeći »Mjesni NOO-i«: Završje, Kustošija I i II, Zapadna Kustošija, Gornja Kustošija, Graberje, Vrapče I i II, Vrapče ispod crkve I i II, Vrapče Bregi, Špansko, Bizek, Goljak, Borčec i Gornji Stenjevec. Isto tako

nosti da štampaju materijal u većoj tiraži. Tako je npr. u god. 1944. od sve centralne štampe na oslobođenom teritoriju 50% svih primjeraka dobivala Zagrebačka oblast, od toga 15% grad Zagreb, što je iznosilo sto i više primjeraka (isto, 48/502, 33/2202, 42-VI/3632).

³⁵ Opš. o spomenutim listovima: isto, 45/386, 46/391, 448, 22/1080, 67/1283, 1290, fond memoarske građe, 12/III-22, 12/VI-50, izjave I. Gretića i D. Carića, kao i bez signature izjave B. Tučkorića, E. Vičića i Z. Kalodere; M. Konjohodžić, Mala redakcija u Zagrebu, *Zagreb u NOB-i*, n. dj., 293—307.

ovom su kotaru pripadali i ulični NOO-i: Ljubljanska ulica (taj je NOO, međutim, u ožujku pripao II-b kotaru), Zapadni kolodvor i NOO tzv. Šumska jagoda, osnovan u tadašnjoj bolnici na Sv. Duhu (danas bolnica dr J. Kajfeša) koji je obuhvaćao i ulice Sv. Duha sa ograncima Černomerca, Bijenika, Kunišćaka, Vrhovca i ostalih oko Pantovščaka.³⁶

II-a kotar (dio Trešnjevke) sastojao se u siječnju 1944. od 11 NOO-a — tvornički (Victoria, ZGT, Čižmek) i ulični (Selska, Pongračevo, Nehajska, Vurovčica, Iločka, Cernička, Dužinska i Zadarska ulica) okupljali su 53 člana i 371 aktivista. Tokom veljače došlo je do hapšenja na tom području, tako da nemamo podataka o daljnjim organizacionim promjenama.

II-b kotar (dio Trešnjevke) nakon reorganizacije i predaje nekih NOO-a drugim kotarevima (5 NOO-a) imao je u siječnju ukupno 7 NOO-a, a u ožujku taj se broj povećao na 13, i to tvornički NOO-i (Ševčik, Hermann Pollack, Hardtmuth, Oficirska zadruga, Vojna odjeća, Velepekarna i Samovozna bojna) i ulični (Ljubljanska, Klaićeva, Medulićeva, Žerjavićeva i Dalmatinska) s 50 članova i 251 aktivistom.

Oba su ova kotara tokom siječnja mobilizirala u NOV 3 simpatizera i isplatila pomoć obiteljima boraca u iznosu od 51 726 Kn. II-b kotar je u veljači poslao u NOV 9 osoba, a u ožujku daljnje 3, dok je partizanskim jedinicama otpremio 1 poljsku bolnicu, 150 baterija, manju količinu saniteta i nešto drugog materijala. Isplaćena je pomoć 28 obitelji u iznosu od 147 900 Kn. Uz predsjednika KNOO-a povezala se i jedna grupa od 20-tak simpatizera HSS-ovaca.

III-a i III-b kotar (područje centra grada) zajedno (u siječnju) obuhvaćaju 24 NOO-a sa 84 člana i 576 simpatizera. Svi ti NOO-i osnovani su u tvornicama i poduzećima: Astri (2 NOO-a), Plinari (3 NOO-a), Vodovodu (4 NOO-a), GEC-u (3 NOO-a), među privatnim namještenicima (2 NOO-a) i vatrogascima, na Radiostanici (2 NOO-a), u poduzećima: Bobek, Zajednici za kožu, Poštanskoj štedionici, Privilegiranoj i Hipotekarnoj banci, Uredu za porez i H. D. Banci. U veljači dolazi do novih hapšenja na tim kotarima, tako da je u ožujku broj NOO-a pao na 19 s 24 člana i 257 antifašista.

Prema nepotpunim podacima oba su kotara u siječnju sakupila 251 720 Kn, od čega se za pomoć i nabavu sanitetskog materijala utrošilo 193 500 Kn, a u ožujku bilo je sakupljeno 290 375 Kn, od čega se na ime pomoći 55 obitelji isplatio iznos od 102 700 kuna.

IV kotar (bolnice na Rebru, Zvijezdi i ostale klinike, kao i šire područje Medveščaka) u siječnju je imao 8 NOO-a sa 152 antifašista, da bi se u veljači taj broj povećao na 14, i to tvornički (Albreht, DRS, Singer i Iskra), zatim Higijenski zavod i bolnica Vebro, tržnica, Radiostanica, strukovni (mehaničari i tehničari) i ulični (5 NOO-a koji su — pored ostalih — obuhvaćali brijače, privatne namještenike, i službenike aerodroma) sa 46 članova i 226 antifašista. U ožujku se broj NOO-a povećao na 15 (novoosnovan NOO studentica), dok se broj članova također povećao na 48 ali je istovremeno zbog hapšenja broj antifašista spao na 219.

³⁶ *Arhiv Gradske konferencije SKH Zagreb (AGK)*, elaborat. Napominjemo da smo u prilogu zadržali tadašnje nazive poduzeća, ustanova i ulica.

Tokom siječnja i veljače poslano je u NOV 5 simpatizera, a u partizanske jedinice 350 kg saniteta i manja količina tehničkog pribora i nešto odjevnih predmeta. U ožujku je sakupljeno novčanih priloga u iznosu od 172 260 Kn, a kao pomoć za 27 obitelji isplaćeno je ukupno 158 720 Kuna.

V kotar (Maksimir) u siječnju rukovodi radom sa 6 NOO-a, 24 člana, 2 povjerenika i 153 antifašista, u ožujku broj NOO-a ostaje isti, ali se povećava broj članova na 26, a smanjuje broj antifašista na 138, da bi se u ožujku broj NOO-a povećao na 8, od toga četiri tvornička (Gorica, Sila, Elka i Uljara), tri ulična i odbor na aerodromu s 34 člana i 173 antifašista. U spomenutom razdoblju — siječanj-ožujak 1944 — taj je kotar mobilizirao za jedinice NOV 19 simpatizera, poslao na teren oko 50 kg saniteta, a sakupio tokom ožujka (za prva dva mjeseca nemamo podataka) 125 450 Kn, od čega je na ime pomoći isplaćeno 86 440 kuna. Osim toga, aktivisti su proveli i nekoliko sabotažnih akcija, među ostalim, onesposobili su za let 2 aviona, a organizirali su i akciju u tvornici ulja za poboljšanje ekonomskog položaja radnika.

VI kotar (dio centra i Trnje) imao je u siječnju 4 NOO-a s 24 člana i 75 antifašista, u veljači taj se broj povećao na 8 NOO-a s 30 članova i 81 aktivistom, a u ožujku broj NOO-a opada na 7, broj članova ostaje isti, a broj aktivista također je opao (58). Od toga su bila 2 ulična NOO-a, 1 strukovni (mehaničari), a ostali su tvornički (Klaonica, Konzum, Katran, Pilot i Tvornica papira), dok su u nekim poduzećima tog kotara (npr. Rapidu, Shellu, Elektri i Penkali) djelovali tzv. povjerenici sa zadatkom osnivanja NOO-a i u njima. Za prva tri mjeseca god. 1944. u NOV poslano je 8 simpatizera, oko 20 kg saniteta, 4,5 kg papira i nešto pisaćeg pribora. Podaci o sakupljenim novčanim priložima nisu poznati. Ovaj je kotar, osim toga, organizirao i svoj otpremni odbor i poseban kanal za mobilizaciju.³⁷

VII kotar (željeznica) uspio je da se u ožujku poveća broj NOO-a na 6 (u odnosu na period siječanj-veljača kada je djelovao samo jedan odbor), a oni su okupljali 25 članova i 86 aktivista. Sačuvani izvještaji govore da je na tom kotaru »rad veoma težak radi jakog terora, špijuna i stalnih hapšenja«.

VIII kotar bio je podijeljen u cilju uspješnijeg rada na tri sektora: 1) javna služba, 2) sanitet i socijalna služba te 3) slobodna zvanja s ukupno 17 NOO-a i 49 aktivista.

Treba istaći i to da su NOO-i osim onog što je navedeno po kotarima sakupili znatne količine i drugog materijala koji su zatim — preko otpremnog odbora — poslali na teren. Tako je npr. u siječnju 1944. na Pokuplje poslano 12 kg lijekova, 180 injekcija protiv pjegavog tifusa, 4 para cipela, 1 kg telefonskih žica, 4 fotografska aparata, 63 komada filma, 500 araka fotopapira, 1 rola geografskih karata (sekcija), 40 kg tiskarskih boja, 125 kg cyklostilpapira i nešto odjevnih predmeta, a na Kalnik pored 2 kg lijekova, 480 cigareta, 1 role geografskih karata (sekcija) i dosta odjevnih predmeta. U veljači i ožujku količina poslanog materijala na Pokuplje i Kalnik bila je po prilici jednaka.³⁸

³⁷ AGK, elaborat o historijskoj građi VI kotara.

³⁸ IHRPH, KP-48/518, 67/1283, 1290, izvještaji MKZ za siječanj-ožujak 1944.

III

Naprijed prikazana organizaciona struktura zagrebačkih NOO-a nije se dugo održala i u svibnju god. 1944. ona se još jedanput mijenja. Razlog nove reorganizacije NOO-a ovog puta bila je organizacija Antifašističkog fronta žena. Naime, radilo se o slijedećem: na osnovu uputa CK KPJ od siječnja te godine »o štetnosti centralizacije AFŽ-a i potrebi prodiranja u redove još neobuhvaćenih masa žena«³⁹ — dakle o novom načinu rada sa ženama — u Zagrebu se pogrešno shvatilo uklapanje te samostalne antifašističke organizacije NOP-a u NOO-e, tako da se, u razdoblju travanj-svibanj god. 1944, ukinulo sve dotadašnje postojeće odbore AFŽ-a u Zagrebu i obustavio svaki poseban rad sa ženama.⁴⁰ Cijela je organizacija AFŽ-a bila uklopljena u NOO-e, zbog čega su NOO-i morali svoju organizacionu strukturu prilagoditi novonastaloj situaciji. Reorganizacija je provedena tako da su članice dotadašnjih kotarskih odbora AFŽ-a ušle kao članice u KNOO-e, dok npr. u tvornicama ili ulicama gdje su postojali i NOO-i i odbori AFŽ-a oni su se spojili, pri čemu su NOO-i preuzeli funkciju rukovođenja i bivšim odborima AFŽ-a. Od članova KNOO-a i KO AFŽ-a osnovani su tzv. rajonski NOO-i koji su dalje rukovodili daljnjim radom obiju organizacija, i to tako da je svaki rajon bio dalje razdijeljen na KNOO-e (ulične) i glavne NOO (tvorničke ili namještenečke). Svaki od ovih sastojao se dalje od nekoliko NOO-a. Međutim, u tom su se razdoblju ipak ponegdje zadržali i KO AFŽ-a (npr. III, VI rajon), ali su njima rukovodili rajonski odbori NOO-a, jer se spomenuta reorganizacija nije mogla provesti u tako kratkom vremenu. Ukupno, krajem svibnja god. 1944. djeluje u Zagrebu 5 rajonskih odbora NOO-a, 10 KNOO-a (uličnih) i 23 glavna (tvornička).⁴¹

Bila je to posljednja reorganizacija NOO-a u Zagrebu jer oni pod tim nazivom prestaju djelovati sredinom 1944. godine. Naime, ZAVNOH na svom III zasjedanju (8—9. V 1944) postaje »najviše zakonodavno i izvršno tijelo i najviši organ državne vlasti demokratske Hrvatske«, a NOO-i kao organi ZAVNOH-a »samo prava narodna vlast«. Od tog vremena političke funkcije preuzima Narodnooslobodilačka fronta Hrvatske (NOF) ili kako je često nazivaju i Jedinstvena narodnooslobodilačka fronta — JNOF. Da bi se objasnila ta promjena, potrebno je naglasiti da su NOO-i na oslobođenom području u stvari vršili dvije funkcije: bili su politički organi kao dio NOF-a a istovremeno i organi vlasti. U situaciji kada su se već postavljali temelji novog državnog aparata na sve većem oslobođenom području, bilo je nužno potrebno da se te dvije funkcije u NOO-ima organizaciono razdvoje, i to tako da odbori nadalje vrše samo funkciju vlasti, dok političke funkcije preuzima NOF preko svojih

³⁹ *Žene Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi*, I, Zagreb 1955, 439 i d.

⁴⁰ Početkom god. 1944. AFŽ je u Zagrebu brojila pored članica u Mjesnom odboru AFŽ kao i u 6 kotarskih odbora ukupno 174 članice i 503 aktivistkinje obuhvaćene u 45 odbora AFŽ-a. U isto vrijeme partijska je organizacija brojila oko 100 članova u 20-tak ćelija i aktiva.

⁴¹ *IHRPH*, KP-67/1304. Valja upozoriti na netočnu tvrdnju u n. radu J. Barbarića (127) prema kojoj je do te rekonstrukcije došlo »radi efikasnijeg djelovanja NOO«. Upravo to spajanje NOO-a i AFŽ-a na određeni je način usporilo širenje mreže NOO-a budući da se dosta vremena moralo utrošiti na organizaciono prestrukturiranje. Osim toga, ni Barbarićevi podaci o organizacionoj strukturi NOO-a nisu točni (na istom mj.).

novih organizacionih oblika, odbora NOF-e.⁴² Zbog toga su i NOO-i, koji su do tog vremena djelovali u Zagrebu, morali izmijeniti svoj naziv — a oni ionako nisu *nikada* bili organi vlasti, nego su od samog svog osnivanja bili politička organizacija kao dio NOP-a u gradu — pa su dalje kao takvi nastavili svojim djelovanjem sve do konačnog oslobođenja Zagreba, no odsad pod nazivom odbora JNOF-a.

Organizacioni razvoj odbora JNOF-a (1944—1945)

U Zagrebu je do kolovoza 1944. bilo završeno pretvaranje odnosno preimenovanje NOO-a u odbore JNOF-a. Ta posljednja reorganizacija odvijala se u izvanredno teškim prilikama jer od travnja te godine partijsku i druge organizacije NOP-a u gradu potresaju velika hapšenja i provale. Do hapšenja najprije dolazi u veljači 1944. u omladinskoj organizaciji, a provala koja je uslijedila nešto kasnije — u travnju — proširila se i na najviša mjesna omladinska rukovodstva a i na partijsku organizaciju, pri čemu su bili uhapšeni članovi MKZ. Zbog toga dolazi do osnivanja novih rukovodstava u partijskoj organizaciji.⁴³ Slijedećeg mjeseca — u svibnju — započinje velika provala među pripadnicima NOP-a u redovima neprijateljske vojske u kojoj je tada bilo uhapšeno 54 oficira i vojnika.⁴⁴ Krajem istog mjeseca započinju nova hapšenja u partijskoj organizaciji. Tada su bili uhapšeni i gotovo svi članovi novog sastava MKZ (od travnja) kao i mnogi članovi pojedinih RK-a. Svega par dana kasnije, početkom lipnja, ustaška je policija iznenada provalila u stan gdje se održavao sastanak članova MNOO-a koji su tom prilikom svi bili uhapšeni, a provala koja je uslijedila proširila se zatim i na gotovo sve članove KNOO-a. Prema sačuvanim dokumentima nismo mogli točno utvrditi kako je došlo do tih provala, niti kako su se one širile. Prema nekim indicijama, odnosno na osnovu nekih sačuvanih obavještenja dobivenih od uhapšenih sa policije, može se pretpostaviti da je ustaška policija donekle bila upoznata s organizacionim stanjem partijske organizacije i mreže NOO-a na pojedinim gradskim područjima, što je, dakako, obilno koristila prilikom saslušavanja pojedinih uhapšenih aktivi-

⁴² Konferencija Narodnooslobodilačke fronte održana je 18. V 1944. (Topusko) i njoj su prisustvovali predstavnici raznih političkih stranaka, grupa i antifašističkih organizacija, tj. KPH, HSS, Srba okupljenih u Srpskom klubu (svi Srbi — vijećnici ZAVNOH-a bez obzira na političku pripadnost), AFŽ, USAOH, kao i niz javnih radnika — vanpartijaca kao V. Nazor, A. Augustinčić, S. Rittig i dr.

⁴³ N. Lengel-Krizman, Revolucionarni omladinski pokret u Zagrebu u toku rata, *Zagreb u NOB-i*, n. dj., 160—161.

⁴⁴ Njima se sudilo pred domobranskim Ratnim vojnim sudom Zapovjedništva grada Zagreba u vremenu od 5. VII do 5. VIII 1944. Tada je bilo osuđeno: 14 oficira na smrt, 4 na doživotnu robiju, 14 na kaznu teške tamnice u trajanju od 10—20 godina, dok je 15 osuđeno na manje vremenske kazne, a samo 4 su bila oslobođena. Ta je presuda izazvala veliko ogorčenje i proteste javnosti. Raznim intervencijama pokušala se postići obnova procesa i pomilovanje osuđenih na smrt, do kojeg, međutim, nije došlo (G. M a s u c c i, *Misija u Hrvatskoj*, Madrid 1967, 132—141). Napominjemo da su trojica optuženih uspjela pobjeći, tako da je u stvari bila osuđena samo 51 osoba (Prijepis osude pod red. br. 1957/1944. u AGK, odnosno mikrofilm u posjedu autora).

sta.⁴⁵ Policiji je uspjelo da u kratkom vremenu od svega dva mjeseca — lipanj-srpanj 1944 — uhapsi 53 osobe, uglavnom članove rukovodstva i pojedinih odbora, tako da u tom vremenu u stvari u Zagrebu nije postojalo ni jedno više rukovodstvo u punom sastavu. Pritom treba istaći da je Povjerenstvo CK KPH za sjev. Hrvatsku na prve vijesti o hapšenjima odmah dostavilo svom instrukturu u gradu direktivu prema kojoj »se treba držati slijedećeg kursa: svakog onog kojemu sa bilo koje strane prijeti opasnost hapšenja odmah šaljite van, jer se nama ne isplati izgubiti ni jednog čovjeka za rad za ono kratko vrijeme koje još predstoji do oslobođenja Zagreba«.⁴⁶ Zbog toga svi članovi RK-a, članovi KP pojedinih odbora, a i mnogi simpatizeri koji su uspjeli izbjeći hapšenju, odmah napuštaju grad i odlaze na oslobođeni teritorij.

Preostali članovi NOO-a međusobno se povezuju, obnavljaju cijelu organizaciju u pojedinim kotarevima, tj. na određenim gradskim područjima, a isto-vremeno rade na pretvaranju NOO-a u odbore JNOF-a. Pritom je organizaciona struktura ostala gotovo neizmijenjena. Cjelokupnim radom rukovodio je Mjesni odbor JNOF-a povezan s kotarskim, a ovi opet s nižim odborima na svom području. Prema izvještaju od 5. rujna 1944. u Zagrebu je djelovalo pored Mjesnog odbora, 25 kotarskih i 117 nižih odbora JNOF-a sa 497 članova i 2.307 aktivista. Međutim, ti podaci ne pokazuju, ipak, stvarno stanje jer nedostaju podaci za područje I, IV i V rajona koji su u prošlim provalama najviše stradali pa se nisu mogli u tako kratkom vremenu obnoviti.⁴⁷

Od rujna 1944. posebna se pažnja posvećuje upravo organizaciji JNOF-a. Politička rukovodstva s terena šalju u Zagreb mnoge upute i objašnjavaju glavni zadatak NOP-a koji se sastoji u »stvaranju jedne široke mreže odbora JNOF-a preko kojih ćemo moći da obuhvatimo u stvari čitav grad«. Tako je Oblasni odbor JNOF-a za Zagrebačku oblast svega par dana nakon svog osnivanja⁴⁸ poslao u Zagreb opširne upute o radu i najvažnijim zadacima te organizacije. One su sadržane u direktivnom pismu upućenom »Mjesnom komitetu i svim rajonskim komitetima u Zagrebu« od 14. rujna⁴⁹ odnosno »Odborima Narodnooslobodilačke fronte grada Zagreba« od 15. rujna 1944.⁵⁰ s tim da ih prorade svi RK-a i svi kotarski odbori JNOF-a, a od nižih odbora JNOF-a »samo oni, gdje smo sigurni da to neće doći u ruke policiji«.⁵¹ Prema tim uputama odbori JNOF-a morali su se osnivati u svim poduzećima, ustanovama, radionicama, bolnicama, školama, ulicama, jednom riječju svuda. Ti su odbori trebali oko sebe okupljati na vrlo elastičan način sve pristase NOP-a na jednom mjestu, a svi zajedno će raditi prema direktivi viših rukovodstava. Osim toga, bilo je predviđeno da se uz Mjesni odbor osnuje i tzv. plenum Mjesnog odbora JNOF-a Zagreba koji bi se sastojao od 40—100 ljudi. U plenum bi ušli pored članova Mjesnog odbora JNOF-a, članova MKZ i sekretara RK-a, još

⁴⁵ *IHRPH*, KP-50/799, 36/2378, 67/1302, 50/812, 819, 37/2447; *AGK*, 08-110-B-3, 08-002-NOB-193-1944-16, 17a, 18b, 24, kao i usmeno saopćenje (uz predočenje sačuvanih dokumenata) Božene Darović-Gadžo autoru 17. V 1967.

⁴⁶ *IHRPH*, KP-68/1410.

⁴⁷ Isto, 67/1375.

⁴⁸ Oblasni odbor JNOF-a za Zagrebačku oblast osnovan je 8. IX 1944 (J. Barić, n. rad, 130, bilj. 61).

⁴⁹ *IHRPH*, KP-66/1379.

⁵⁰ Isto, 52/1128.

⁵¹ Isto, 68/1384.

i oni članovi RK-a koji su zaduženi da održavaju veze s kotarskim odborima JNOF-a, zatim instruktori Povjerenstva u gradu, predstavnici svih kotarskih odbora JNOF-a kao i predstavnici najvažnijih privrednih poduzeća. Pored ovih, u plenum su trebali ući i istaknuti javni i kulturni radnici, osobito iz VIII kotara.⁵² Izbor predsjednika, jednog ili dvaju potpredsjednika, tajnika i blagajnika (tzv. izvršni odbor plenuma) bio je prepušten zagrebačkoj partijskoj organizaciji. Predviđalo se da bi predsjednik napustio grad i s oslobođenog područja slao u Zagreb proglase, letke i direktive plenuma.

Međutim, do osnivanja plenuma nije došlo. Sačuvani dokumenti govore o akcijama što su poduzimane u tom pravcu, tako da je bio već pripremljen popis osoba koje bi došle u obzir za plenum. Zbog novih hapšenja (u studenom 1944) taj se popis prema direktivi Povjerenstva morao uništiti.⁵³ Bilo je to tim potrebnije što je predsjedništvo ustaške vlade upozoravalo sredinom rujna 1944. da je i dalje na snazi »Zakonska odredba o suzbijanju nasilnih kažnjivih čina proti državi« od 20. VII 1942, prema kojoj za one koji priđu NOVJ, posljedice snose članovi njihovih obitelji koje će vlasti slati u logore.⁵⁴ Tako bi u slučaju da je popis pao policiji u ruke, stradali ne samo oni koji su se na njemu nalazili nego i obitelji onih koji su na prve znakove opasnosti uspjeli pobjeći iz grada. A kao što smo spomenuli, broj osoba za plenum iznosio je nekoliko desetaka.

Budući da ne posjedujemo cjelovite izvještaje o organizacionom stanju JNOF-a u Zagrebu (kao i drugih organizacija NOP-a) za razdoblje pred kraj 1944. i početkom 1945, nije nam moguće iznijeti promjene nastale na tom sektoru. Prema nekim dokumentima čini se da krajem 1944. u gradu djeluje oko 600 odbora JNOF-a,⁵⁵ dok broj odbora prvih mjeseci 1945. nije moguće ni približno odrediti. Sačuvani fragmentarni podaci govore o broju tih odbora samo za pojedine rajone, a i oni nisu potpuni. Pritom treba reći da upravo u vrijeme kada se fronta sve više približava Zagrebu dolazi u njemu do masovne fluktuacije između organizacija NOP-a u gradu i jedinica NOV-e u njegovoj okolici. Neprekidno su nove grupe simpatizera odlazile iz Zagreba, a istovremeno s terena ulazili u grad mnogi partijski radnici da bi pomogli mjesnoj organizaciji u pripremama za konačno oslobođenje. Pored njih, u grad ulaze i diverzantske grupe partizanskih odreda iz zagrebačke okolice koje vrše u gradu akcije i diverzije a zatim se ponovno vraćaju na teren. U to vrijeme Zagreb se pretvara u veliki punkt za povlačenje njemačkih i kvislinških vojnih jedinica koje su pokazivale izrazite znakove rasula.⁵⁶ U takvoj situaciji nije se više moglo organizirano povezivati stanovništvo u čvrste organizacione strukture NOP-a, nego se sav rad sveo na pripremanje »za borbu iznutra«, tj. za pomaganje onim partizanskim jedinicama koje su nastupale prema Zagrebu.

Socijalni sastav članova, aktivista i simpatizera koji su radili u NOO-ima i odborima JNOF-a nije teško utvrditi s obzirom na razgranatost i mrežu odbora osnovanih u privrednim poduzećima, ustanovama, bolnicama, kulturnim

⁵² Isto, 68/1348. Usp. bilj. 26.

⁵³ Isto, 68/1408, 1410.

⁵⁴ F. Jelić-Butić, Zagreb i ustaška »Nezavisna država Hrvatska«, Zagreb u NOB-i, n. dj., 221.

⁵⁵ IHRPH, KP-41/2797.

⁵⁶ F. Jelić-Butić, n. rad., 221—222.

institucijama i ulicama. U njima su bile zastupljene sve kategorije: radnici, službenici, intelektualci svih struka, domaćice, obrtnici, učenici i studenti. Takav je socijalni sastav postignut nakon otklanjanja sektaškog stava što se objavio npr. kod nekih članova NOO-a prvih mjeseci 1943. koji su smatrali da u odbore treba da uđu prvenstveno radnici jer NOO-i treba da imaju »proleterski sastav«. Takav stav i nepravilnosti koje su iz njega proizlazile ubrzo su se izmijenili te u NOO-e, a kasnije i u odbore JNOF-a, ulaze svi koji pokazuju spremnost da se uključe u NOP, bez obzira na političku ili nacionalnu pripadnost i socijalno porijeklo. Zato u tim organizacijama nailazimo na ljude svih zanimanja, a njihovo obuhvaćanje i uključivanje u te masovne političke organizacije predstavlja jedan od najznačajnijih uspjeha koje su one tokom svog djelovanja postigle u Zagrebu.

Djelatnost NOO-a i odbora JNOF-a

Zadaci koje su NOO-i izvršavali za vrijeme dok su pod tim nazivom djelovali u Zagrebu — tj. od sredine 1942. do sredine 1944 — bili su raznovrsni. Kao politička organizacija oni su popularizirali oslobodilačku borbu naroda Jugoslavije, tumačili i objašnjavali ciljeve NOB-e, isticali potrebu povezivanja svih progresivnih snaga u cilju zajedničke borbe protiv fašizma i nacionalsocijalizma, ukazivali na štetnu politiku vodstva HSS-a i onih pristaša HSS-a koji su surađivali ili se povezivali u političkim akcijama s ustaškom vlasti. Dalje, obavještavali su o svim najvažnijim političkim i vojnim događajima u zemlji i svijetu, i naročito, propagirali federativni sustav donijet na zasjedanjima najviših političkih tijela u zemlji: AVNOJ-a i ZAVNOH-a. To se obavještavanje vršilo putem tzv. kućnih konferencija koje su se pokazale kao veoma uspješan oblik okupljanja simpatizera. Svaki član ili aktivist NOO-a imao je zadatak da obavijesti »barem polovicu« svojih prijatelja, znanaca ili rođaka o svim važnijim političkim zbivanjima. Te »konferencije« — kako i sâm naziv govori — održavale su se najvećim dijelom u privatnim stanovima, ali one, iako unaprijed dogovorene, nisu imale obilježje »službenih« sastanaka, nego su bile tako organizirane da su izgledale kao slučajni posjet grupe znanaca kod nekog od poznanika. Mjesečno se u gradu održavalo u organizaciji NOO-a oko četrdesetak takvih sastanaka kojima je prisustvovalo nekoliko stotina osoba.⁵⁷

Osim toga, NOO-i su — kao partijska i ostale organizacije NOP-a od ljeta 1943, kada započinje tzv. partizanska blokada Zagreba, morali djelovati na političko raspoloženje stanovništva objašnjavajući uzroke i posljedice blokade, koja, dakako, nije bila uperena protiv njih. S tim u vezi morali su voditi borbu i s ustaškom propagandom koja je isticala na prvom mjestu vrlo teške prehrambene prilike u gradu kao posljedicu partizanske blokade optužujući NOB kao isključivog krivca za takvo stanje. Međutim, nestašica osnovnih živežnih namirnica i poskupljenje životnih troškova nisu došli kao rezultat blokade, nego je opskrba grada potpuno skrahirala iz drugih razloga: nešto zbog slanja raspoloživih rezervi u Njemačku, a u daleko većoj mjeri zbog otpora seljaka da svoje viškove prodaju po propisanoj (dakle minimalnoj) cijeni, jer su i oni

⁵⁷ IHRPH, KP-48/518, 67/1390.

izgubili svako povjerenje u kunu kao platežno sredstvo,⁵⁸ budući da ionako za nju nisu mogli kupiti industrijske proizvode kojih u Zagrebu nije više bilo. Svakako da su u najtežem položaju bili radnički slojevi kod kojih su se nadnice tokom godina minimalno povećavale jer je Ured za cijene NDH zabranio svako veće povećanje plaća,⁵⁹ a cijene živežnih namirnica i ostalih stvari potrebnih za normalan život dizale su se do fantastičnih iznosa.⁶⁰

Osim tih političkih zadataka NOO-i su nastojali da preko svojih članova provedu i niz praktičnih akcija. Npr.: da organiziraju sabotaže u privrednim poduzećima, najčešće kvarenjem strojeva; da povedu borbu protiv krađe u vlastitu korist; da organiziraju dijeljenje partijske štampe i drugog ilegalnog štampanog materijala, prvenstveno listova koji su izlazili u Zagrebu kao »glasila MNOO-a«. Bilo je to tim potrebnije što su u gradu svakodnevne teme razgovora bile mogućnost skorog poraza Njemačke i ustaške države. Istina, ustaška je vlast izgubila svaki politički utjecaj iako se ona i dalje trudila da sebe prikaže jednakom onoj iz prve ratne godine. U tu je svrhu razvila naročitu propagandnu aktivnost. Tako je npr. nakon donošenja Zakonske odredbe »o obustavi kaznenog progona protiv odmetnika i vojnih bjegunaca koji se samovoljno vraćaju«⁶¹ dnevna štampa donosila gotovo svakodnevno podatke o ubijenim, zarobljenim ili uhvaćenim partizanima. Da bi to potkrijepila dokazima, vođene su po gradu grupice ljudi koje su prikazivali kao zarobljene ili predane partizane, a stvarno se radilo o uhvaćenim vojnim bjeguncima. Pored toga, ustaška je štampa donosila i opširne prikaze „odbjeglih“ partizana u kojima su se iznosile izmišljene i potpuno iskrivljene slike o NOV-i.

NOO-i su od svog osnivanja kao jedan od zadataka imali sakupljanje novčanih priloga i drugog materijala kao i njegovu zapremu na teren za potrebe partizanskih jedinica ili drugih pozadinskih organa. Na tim zadacima oni su postigli izvanredne uspjehe. Tako je npr. u vremenu od siječnja god. 1943. do

⁵⁸ Kuni kao novčanoj jedinici u tzv. NDH vrijednost je god. 1941. iznosila 17,921 miligrama zlata. Vrijednost kune, međutim, opadala je velikom brzinom što je vidljivo i po količini papirnog novca u opticaju. Tako je krajem 1941. bilo ukupno u opticaju 8 milijardi i 352 milijuna kuna; sredinom 1942. ta se količina povećala na 14 milijardi; sredinom slijedeće godine na 23 milijarde, a krajem 1943. već na 40 milijardi. Godinu dana kasnije — 1944 — količina novca u opticaju iznosi skoro 100 milijardi kuna. Naravno da je ovakvo obilje novca dovelo do inflacije katastrofalnih razmjera.

⁵⁹ J. Barbarić, n. rad., 119. Plaće radnika kretale su se od 18—38 kuna na sat, a činovnička je plaća iznosila oko 10 000 kn mjesečno s dodatkom od 300—600 kn svakog mjeseca, dok su radnici povremeno dobivali na ime pomoći oko 2 000 kn (IHRPH, KP-73/1914). Tek početkom 1945. dolazi do povećanja radničkih nadnica, tako da su stručni radnici imali na sat 90—160 kuna, polustručni 81—132, nekvalificirani 72—108 i malodobni (do 18 godina starosti) 60—87 kuna. (Isto, fond NDH, Kut. 136).

⁶⁰ Odnos vrijednosti dinara u god. 1940. i kune u god. 1944. iznosio je približno 1:1 000, jer su se otprilike tako i kretale cijene na tzv. crnoj burzi na kojoj je bilo i jedino moguće nabavljati osnovne živežne namirnice, budući da su maksimirani dnevni obroci stanovništva bili svedeni na minimum. Za ilustraciju navodimo samo neke podatke cijena u relaciji dinar-kuna. Tako je npr. god. 1940. 1 kg brašna stajao 2—2,50 Din, a 1944. 3 000 Kn, 1 kg šećera 13 Din. odnosno 15 000 Kn, 1 l mlijeka 1,50 Din. odnosno 1 200 Kn, 1 kg maslaca 15 Din.. odnosno 15 000 Kn, drva za ogrjev 30—380 Din ili 25 000 Kn, muško odijelo 300—1 000 Din., odnosno 400 000 kuna i više. Prema tome, cijene pojedinim proizvodima porasle su za 200—300%, a kod nekih i više.

⁶¹ *Nova Hrvatska*, 28. I 1944.

lipnja god. 1944. preko NOO-a bila sakupljena svota od 12 361 350 kuna, što je činilo 62,5% od ukupnih novčanih priloga sakupljenih u tom vremenu.⁶² Ta su sredstva trošena za pomoć obiteljima partizana, ilegalcima, kao i onim članovima i aktivistima koji nisu mogli svojim redovnim mjesečnim prihodima održavati sebe i obitelj. Treba naglasiti i to da su se znatna sredstva trošila i za kupovanje onog materijala koji nisu mogli nabaviti ili dobiti od simpatizera besplatno, a za koji su stigle narudžbe s terena gdje je bio vrlo potreban (osobito sanitetski).

Osim toga u razdoblju od listopada 1943. do lipnja 1944. preko NOO-a prodano je i obveznica zajma narodnog oslobođenja za 11 951 000 Kn.⁶³ U Zagreb su prve obveznice zajma u iznosu od 12 600 000 Kn stigle 5. listopada 1943. i početkom studenog počele su se naplaćivati i dijeliti. Od novca sakupljenog za zajam u pravilu ništa se nije trošilo na lokalne potrebe nego se sav iznos slao ZAVNOH-u, osim u slučajevima kada se za potrebe na terenu, a u dogovoru i s odobrenjem ZAVNOH-a, određeni iznos trošio za kupovanje raznog materijala.

Količina sakupljene hrane, lijekova i ostalog sanitetskog materijala, tehničkog pribora, odjeće i obuće u istom razdoblju iznosila je nekoliko tisuća kilograma. Sav taj materijal otpreman je iz Zagreba preko nekoliko kanala u Žumberak, Moslavinu ili Kordun (osim pošiljaka za logore), a daljnji put tog materijala ovisio je naravno o potrebama na terenu. Za ilustraciju neka posluže slijedeći primjeri: tokom ožujka—svibnja 1943. poslano je u logore 3 336 kg hrane, nekoliko stotina omota lijekova, čaja, kave i odjevnih predmeta, a na teren 95 000 aa papira, 15 kutija matrica, pedesetak odjevnih predmeta i raznog sjemenja; u lipnju iste godine poslano je u logore hrane u vrijednosti od 136 775 Kn, a na teren 350 kg sanitetskog i tehničkog materijala, 3 sanduka radiostanice, 65,6 kg štamparskih slova i boja, 25 000 listova papira, 1 štamparski stroj za umnožavanje, 15 kg kirurških instrumenata itd.; u srpnju se količina poslanog materijala povećava: 950 kg sanitetskog i raznog tehničkog materijala, odjevnih predmeta, poljoprivrednih alatki (npr. 269 kosa), 36 paketa saniteta, 1 garnitura kirurških instrumenata i dr.; tokom kolovoza samo u jednom pravcu poslano je 9 sanduka saniteta, dok za znatne količine ostalog materijala u tom mjesecu nema točnih podataka; u rujnu se šalje nova količina od 300 kg saniteta i desetak kilograma slova i boja za štampanje te drugih stvari: u listo-

⁶² Ukupno je u tom vremenu u Zagrebu bila sakupljena svota od 19 755 217 Kn. Od toga na ime partijske članarine i partijskih priloga 2 779 350 Kn tj. 14,06%, AFŽ-a 1 306 014 Kn tj. 6,61% a ostalo 3 308 503 Kn odnosno 16,74%. Specifikacija primitaka i izdataka: IHRPH, KP-30/1911, 46/421, 448, 48/499, 518, 66/1222, 1234-a, 1237-a, 67/1283, 1290, 1304. Napominjemo da podatak koji iznosi J. Barbarić u cit. radu (123), prema kojem se u travnju, lipnju, kolovozu, rujnu i prosincu 1943. i u razdoblju siječanj—ožujak 1944. sakupila preko NOO-a svota od 3 282 811 Kn, nije točan. U tom se razdoblju, naime, prema izvještajima i korekcijama obračuna sakupilo 6 973 240 kuna.

⁶³ IHRPH, KP-31/2702, 48/518, 67/1283, 1290, 1321, 1324, 1326. Zajam narodnog oslobođenja raspisao je ZAVNOH 15. VII 1943. na temelju uredbe AVNOJ-a od 15. I 1943. u visini od 150 milijuna kuna-dinara na rok od 10 godina i uz kamate od 3%. Cilj tog zajma bila je pomoć vojsci i selima uništenim za vrijeme rata. U ekonomskom pogledu zajam je jačao oslobođeni teritorij time što je omogućio povećanu razmjenu dok je politički povezivao stanovništvo Hrvatske na širokoj platformi NOB-e.

padu količina saniteta iznosi 600 kg, a tzv. ciklostilpapira 300 kg što se sve zajedno s većom količinom odjevnih predmeta šalje na teren, itd.⁶⁴

U radu NOO-a najveće se poteškoće nisu javljale pri sakupljanju, odnosno nabavljanju materijala nego u pronalaženju i osiguravanju skladišta u kojima se taj materijal spremao, naročito kada se zbog nemogućnosti brze otpreme morao čuvati dulje vrijeme. Znalo se događati da je sakupljeni materijal ležao i više od mjesec dana uskladišten u Zagrebu uz neprekidnu opasnost da ga neprijatelj otkrije i da tako bude nepovratno izgubljen, a da ga nije bilo moguće otpremiti.⁶⁵ Skladišta su bila organizirana na razne načine. Najčešće je svaki kotar imao svoje »centralno« skladište, a i pojedini NOO-i organizirali su također svoja skladišta koja su se nalazila na jednom mjestu samo kraće vrijeme da bi se spriječilo njihovo otkrivanje.⁶⁶

Otprema tog materijala vršila se putem posebnih tzv. kanala osnovanih već u drugoj polovici 1942. neovisno od putova i veza drugih antifašističkih organizacija u Zagrebu za otpremu ljudi i materijala. Njima je otprema funkcionirala sve do kraja rata, bez obzira što su NOO-i pod tim nazivom prestali djelovati sredinom 1944. godine.

Što se tiče mobilizacije, NOO-i su postigli znatne uspjehe iako izvještaji o radu NOO-a i ostali dokumenti iz tog razdoblja koji govore o broju osoba upućenih u NOB-u, nisu dovoljno precizni. Naime, u njima se nalaze podaci samo o onim pojedincima koji su napustili Zagreb i otišli u unaprijed određene partizanske jedinice s karakteristikama pojedinih NOO-a i zbog toga ne daju ni približnu sliku o ukupnom broju dobrovoljaca koji su preko raznih veza — privatnih ili preko partijske ili drugih masovnih organizacija — otišli iz grada, a svojim su radom bili vezani uz NOO-e. Ukupno je tokom god. 1943. (izuzimajući mjesece siječanj, listopad i studeni za koje nemamo podataka) bila mobilizirana preko NOO-a 731 osoba, a u prvih pet mjeseci 1944. 246 daljnjih simpatizera.⁶⁷

Za razliku od NOO-a, odbori JNOF-a imali su specifične zadatke s obzirom da su nastali i djelovali u vrijeme kada su se događaji razvijali velikom brzinom i kada je konačno oslobođenje bilo pitanje dana. Vojna i politička rukovodstva NOB-e zato posebnu pažnju posvećuju upravo Zagrebu. Partijska i druge organizacije NOP-a u gradu morale su se — na osnovu točnih uputa i direktiva — pripremiti »za odlučnu bitku i preuzimanje vlasti«. Zadaći koji su iz toga slijedili mogli bi se uglavnom sažeti u ove najosnovnije: provesti

⁶⁴ Specifikaciju poslanog materijala iz Zagreba u razdoblju siječanj-listopad 1943. preko NOO-a v. Isto, 22/1030, 27/1696, 30/1911, 36/2377, 45/354, 379, 46/421, 448, 48/499, 518, 50/814, 51/951, 66/1222, 1228, 1241, 67/1283, 1290, 1304. Količinu poslanog materijala za prve mjesece god. 1944. v. str. teksta.

⁶⁵ Tako je npr. u siječnju 1943. bila uhapšena članica MNOO-a kod koje je prilikom hapšenja bio pronađen spisak stanova i skladišta u kojima se nalazila veća količina uskladištenog materijala koji je čekao na otpremu. Kako je policija odmah reagirala, nije bilo vremena da se taj nasušno potreban materijal prenese na drugo mjesto i on je bio izgubljen.

⁶⁶ O uskladištenom materijalu pojedinih NOO-a — količini, skladištima i specifikaciji — opš.: IHRPH, KP-66/1241, 1245, 1246, 1247, 1255, 1259-a, 1259-b, 1259-v.

⁶⁷ Podaci o broju mobiliziranih, njihovom socijalnom porijeklu i pravcima kojim su otišli iz Zagreba v.: Isto, 21/988, 22/1030, 45/379, 46/421, 443, 48/499, 518, 66/1222, 1228, 67/1283, 1290, 1304. Više objašnjenja o nepotpunosti tih izvještaja v. N. Lengel-Krizman, Prilog proučavanju, n. rad. 65, bilj. 33.

najpotpuniju mobilizaciju, spriječiti uništenje najvažnijih privrednih i drugih objekata u gradu prilikom neprijateljskog povlačenja, organizirati sakupljanje podataka o broju neprijateljskih vojnika i njihovu naoružanju i slično.

U radu na mobilizaciji aktivisti JNOF-a u punoj su mjeri koristili Titov poziv za amnestiju kojim se garantirala osobna sigurnost svim pripadnicima neprijateljske vojske koji do 15. rujna 1944. napuste svoje jedinice i priključe se NOV-i.⁶⁸ Taj je poziv naišao na veliki odaziv pa su tako i iz Zagreba mnogi pojedinci, grupe i cijele domobranske jedinice raznih rodova vojske organizirano odlazile iz grada i pridružile se na terenu jedinicama NOV-e. Osim toga, članovi JNOF-a razvili su veliku agitaciju među zagrebačkim stanovništvom objašnjavajući ciljeve i zadaće JNOF-a koje su sadržane u odlukama II zasjedanja AVNOJ-a i III zasjedanja ZAVNOH-a i programa koji je bio sadržan u tim odlukama. Taj je program — kako su oni s pravom isticali — takav da ga može prihvatiti svaki pošten čovjek bez obzira na nacionalnu, vjersku i političku pripadnost i bez obzira na socijalni položaj.⁶⁹ Rezultat takvog rada ubrzo se pokazao jer se broj pristiglih Zagrepčana na teren praktično povećavao iz dana u dan. Time su bili u znatnoj mjeri osujećeni planovi neprijatelja prema kojima je prilikom povlačenja trebalo mobilizirati niz ljudi koji su do tog vremena radili u pojedinim državnim ustanovama. Naravno, ustaška je vlast odmah reagirala i pokušala spriječiti taj masovni odlazak u partizanske jedinice. U posebnoj obavijesti od 16. rujna 1944. predsjedništvo vlade tzv. NDH ističe »da su državne vlasti ustanovile da se šire viesti, da komunističko vodstvo partizana pozivlje ljude, da pobjegnu u šume. Iako taj poziv ne može naići na odziv ni kod jednog sviesnog Hrvata, a još manje kod vojnika, upozorava se ovim putem na zakonsku odredbu o 'suzbijanju nasilnih i kažnjivih čina' od 2. VII 1942...⁷⁰ koja do sada nije bila primjenjivana... ali da će se ona primjenjivati i protiv svih onih, koji bi se odazvali pozivima odmetnika.«⁷¹ S istom svrhom donijeta je i zakonska odredba o »obćoj narodnoj obrani« kojom se »ustanovljuje obća narodna mobilizacija, koja je nezavisna od obće vojne dužnosti, radne obaveze i inih podavanja u svrhu provedbe osobitih posebnih zadataka.«⁷² Njom su bili obuhvaćeni svi muškarci od 16 do 65 godina starosti i žene od 17 do 55 godina. Pored tih odredaba ustaše su proveli i jaku kontrolu na prilazima gradu i selima uz Savu i osobito u prigradskim naseljima s ciljem stvaranja obruča oko grada i »zatvaranja« svih prolaza i putova koji vode u Zagreb i istovremeno izvršili masovne odmazde vješanjem talaca iz zagrebačkih zatvora. Među njima najveći dio bili su uhapšeni članovi mjesnih rukovodstava koji su stradali u velikim provalama u ljetu 1944. godine.⁷³ Međutim, sva ta ustaška nastojanja i teror nisu, dakako, postigla svoj cilj. Dobrim su dijelom postigla upravo suprotan učinak jer je sve više ljudi napuštalo svoje domove i s cijelim obiteljima odlazilo u susret nastupajućim jedinicama NOV-e.

⁶⁸ Tekst amnestije — među ostalim — objavljen u: *Vijestima JNOF-a Zagrebačke oblasti*, 2. IX 1944.

⁶⁹ *IHRPH*, 52/1128. Okružnica odborima JNOF-a grada Zagreba od 15. IX 1944.

⁷⁰ Usp. bilj. 54.

⁷¹ *Hrvatski narod*, 16. IX 1944.

⁷² *Hrvatski narod*, 16. XI 1944.

⁷³ Tako je npr. u razdoblju od listopada 1944. do veljače 1945. — prema obavijestima iz ustaške štampe — u Zagrebu i njegovoj okolici za odmazdu bio obješen 331 talac.

Organizacija JNOF-a izvršila je još jedan krupan i složen zadatak. Njeni aktivisti poduzimali su sve moguće mjere kako bi olakšali oslobođenje grada uz što manje gubitke u ljudstvu i spriječili razaranja. Iako je vlada tzv. NDH još krajem listopada god. 1944. odlučila da Zagreb ne će braniti,⁷⁴ a početkom slijedeće godine i njemačka je komanda odlučila također predati Zagreb bez borbe, da bi izbjegla opkoljavanje svojih trupa, to su i Vrhovni štab i Glavni štab Hrvatske izradili plan kojim je ostavljen privremeno slobodnim zapadni prilaz Zagrebu preko kojeg se odvijalo povlačenje neprijateljskih snaga, znajući da bi potpuno opkoljavanje neprijatelja u samom gradu dovelo do nepotrebnog razaranja i velikih žrtava, osobito među civilnim stanovništvom.⁷⁵ Pa ipak je neprijatelj minirao veći broj javnih objekata, važnijih tvornica i ustanova u namjeri da ih uništi prije svog povlačenja. Da do toga nije došlo treba zahvaliti upravo organizaciji JNOF-a i njenim članovima, organiziranim u tzv. borbene grupe. Obavještajna služba brzo je otkrila mjesta gdje je bio postavljen eksploziv pa je tako uspjela otkloniti upaljače još i prije nego što je došlo do borbe za mjesta u neposrednoj gradskoj okolini. Članovi JNOF-a i Narodne zaštite⁷⁶ pod rukovodstvom tzv. ilegalnog Štaba za oslobođenje Zagreba preuzeli su u svoje ruke većinu ključnih točaka u gradu još i prije oslobođenja.⁷⁷

Osim toga, organizacija JNOF-a prikupila je vrlo opširne statističke podatke o oružanim snagama u gradu, mjestima gdje su bile smještene, o njihovu brojnom stanju i naoružanju, kao i podatke o utvrđenim mjestima i tzv. vanjskim i unutrašnjim obrambenim pojasevima. Isto su tako bili prikupljeni privredni podaci za sva veća industrijska poduzeća sviju struka, podaci u vezi sa željezničkim i cestovnim prometom, o ustanovama, školama, bolnicama i ostalim zdravstvenim institucijama i drugi.⁷⁸ Te je podatke Mjesni odbor JNOF-a prosljedio dalje na teren, tako da su zahvaljujući njima partizanske snage i njihovi štabovi izradili točan nacrt grada s ubilježnim mjestima i punktovima na kojima bi neprijatelj eventualno pružao otpor.

Pored izvršavanja tih specifičnih zadataka od neprocjenjive važnosti, odbori JNOF-a nastavili su i dalje sakupljanjem novčanih priloga i prodajom

⁷⁴ *IHRPH*, KP-73/1388. Zagreb se ne će braniti »jer se ne može braniti. U pozadini mu je Sljeme preko kojeg nema odstupne ceste osim šumskog puteljka, a sâm je grad otvoren kao na dlanu za neprijateljsko topništvo. Osim toga odstupni put na Podsused je samo jedan put... i stoga se treba pravovremeno povući... Samo do Zagreba pružit će se otpor svim silama«.

⁷⁵ S. Žarić, Oslobođenje Zagreba i formiranje Privremenog gradskog narodnog odbora, *Zagreb u NOB-i*, n. dj., 163—164.

⁷⁶ Organizacija Civilne zaštite — koja u svibnju 1941. mijenja naziv u Narodnu — djeluje u Jugoslaviji od 1932. godine. Uredbom o zaštiti od vazdušnih napada (1939) u gradovima i svim ostalim većim mjestima formirani su mjesni odbori, a cijelo je područje podijeljeno u kotare. U Civilnu (Narodnu) zaštitu ulazili su svi muškarci iznad 50 godina starosti, zatim oni između 27 i 30 godina privremeno ili stalno nesposobni za vojnu službu i mladići između 17 i 20 godina starosti koji treba tek da nastupe službu u vojsci, kao i sve žene iznad 17 godina starosti. Pripadnici zaštite u vrijeme rata imali su sva prava i dužnosti vojnih osoba.

⁷⁷ S. Žarić, n. rad, 164.

⁷⁸ Elaborati i ostali statistički pregledi dobiveni preko JNOF-a nalaze se u: *IHRPH*, fond KP, kut. 68 i 69.

obveznica zajma narodnog oslobođenja. Tako je — prema nepotpunim podacima — od rujna god. 1944. do kraja iste godine bila sakupljena svota od 22 936 850 kuna koja se utrošila na već uobičajeni način (pomaganje obitelji boraca, palih ili interniranih aktivista, kupovanje raznog materijala i sl.).⁷⁹

Z a k l j u č a k

Iz naprijed izloženog možemo izvesti slijedeći zaključak:

Narodnooslobodilački odbori u Zagrebu *bitno se razlikuju* od narodnooslobodilačkih odbora na oslobođenom teritoriju. Te se razlike očituju u slijedećem.

1) NOO-i su u Zagrebu za cijelo vrijeme svog postojanja — 1942—1944 — bili *samo* politički organi i jedan od organizacionih oblika NOP-a, što znači da oni *nisu* za to vrijeme imali ni vršili funkciju vlasti pa nisu — prema tome — bili ni »privremeni nosioci vlasti« ni »prava narodna vlast«;

2) njihovo organizaciono prerastanje u JNOF — 1944 — dolazi u vrijeme kad NOO-i na oslobođenom teritoriju postaju organi *državne* vlasti, a političke funkcije preuzima NOF;

3) NOO-i u Zagrebu djelovali su *uvijek* kao ilegalni organi, pa su njihovi zadaci u mnogočem morali biti prilagođeni potrebama koje su proizlazile iz rada i života u ilegalnim uvjetima.

I, na kraju, moramo istaknuti i to da su ove dvije organizacije — NOO i JNOF — bile *samo jedan* od sektora partijskog rada, a sve uspjehe koje su postigle ujedno predstavljaju uspjeh i KP, koja je u toku rata 1941—1945. prestala da djeluje samo i isključivo kao politička stranka i postala nekom vrsti vojnog štaba koji je rukovodio cjelokupnom oslobodilačkom-revolucionarnom borbom i pokretom otpora u Zagrebu. Rezultat te borbe izražen je u konačnoj političkoj pobjedi KP u Zagrebu koja se manifestirala u prvom redu u atmosferi masovnog odlaženja njegovih stanovnika u jedinice NOV-e, kao i u pomoći koju je ono pružalo kod sakupljanja i otpremanja desetina tona najrazličitijeg materijala na teren. Tako je Zagreb bio i ostao za cijelo vrijeme rata nepresušan izvor novih boraca, materijalnog snabdijevanja i neprekidnog i nezaustavljivog političkog rada.

Pritom valja naglasiti činjenicu: boriti se protiv jakih neprijateljskih snaga u tako velikom gradu kao što je Zagreb bilo je i više nego teško! Okupatorski i kvislinški vojni i civilni aparat nastojao je držati njegovo stanovništvo pod svojom potpunom kontrolom, primjenjujući pritom najrazličitije oblike ograničavanja osobne slobode, a na svaki pa i najmanji otpor odgovarao je strahovitim terorom, lišavajući života više od desetak tisuća zagrebačkih stanovnika.⁸⁰

⁷⁹ Isto, 52/1157, 1183, 1188, 54/1362, 1379, 1385, 1386, 1397, 1406, 1410, 1416, 1424, 1426, 1434, 1437, 1440, 1499, 68/1385, 1391, 1392, 1400, 1483, 69/1487, 1493, 1521, 1522, 74/1973, 1983 i: AGK, 10-08-002-NOB-198-1944.

⁸⁰ L. Kopsa, O organizaciji ustaškog aparata vlasti za provođenje terora u tzv. NDH, Zagreb u NOB-i, n. dj., 225.

Naravno da su sve organizacije NOP-a u Zagrebu trpjele velike gubitke i prolazile kroz krize, od čega, dakako, nisu bili izuzeti ni NOO-i i JNOF, ali »nikakvi udarci nisu mogli uništiti naše odbore i naša vodstva. Pale su stotine odbora, pao je niz mjesnih vodstava, ali uvijek su iz mase izrasli novi ljudi, novi borci, novi odbori, nova rukovodstva« — kao što je Oblasni odbor NOF-a zagrebačke oblasti isticao 15. rujna 1944. u svom direktivnom pismu odborima JNOF-a u Zagrebu.

Z u s a m m e n f a s s u n g

ÜBER EINIGE ORGANISATIONS- UND TÄTIGKEITSFRAGEN DER WÄHREND DES VOLKSBEFREIUNGSKAMPFES IN ZAGREB WIRKENDEN VOLKSBEFREIUNGSAUSSCHÜSSE UND DER JUGOSLAWISCHEN VOLKSBEFREIUNGSFRONT

Zusammenfassend kommt die Verfasserin Narcisa Lengel-Krizman zu folgenden Ergebnissen: die Volksbefreiungsausschüsse in Zagreb unterscheiden sich wesentlich von den Volksbefreiungsausschüssen auf dem befreiten Gebiet. Diese Unterschiede sieht sie in folgendem: a) die Volksbefreiungsausschüsse in Zagreb waren während ihrer gesamten Tätigkeit — in der Zeitspanne von 1942 — lediglich politische Organe und eine der Organisationsformen der Volksbefreiungsbewegung, was auch bedeutet, dass sie während dieser Zeit keine Machtbefugnis besaßen. Sie waren weder "provisorische Vollzugsorgane" noch "wahre Volksgewalt"; b) ihre organisatorische Verwandlung in die jugoslawische Volksbefreiungsfront — im J. 1944 — erfolgt in der Zeit, als die Volksbefreiungsausschüsse auf dem befreiten Gebiet Organe der Staatsgewalt wurden, während ihre politischen Aufgaben auf die Volksbefreiungsfront übergehen; c) die Volksbefreiungsausschüsse in Zagreb übten ihre Tätigkeit immer als illegale Organe aus und ihre Aufgaben mussten in mancher Hinsicht den Bedürfnissen, die aus den illegalen Voraussetzungen der Tätigkeit und des Lebens in der Stadt resultierten, angepasst werden. Es muss hervorgehoben werden, dass diese beiden Organisationen — die Volksbefreiungsausschüsse und die Jugoslawische Volksbefreiungsfront — nur eines der Betätigungsgebiete der kommunistischen Partei darstellen; sämtliche Erfolge, die von ihnen erzielt wurden, stellen auch den Erfolg der kommunistischen Partei dar, die im Laufe der Kriegsjahre 1941 bis 1945 aufgehört hatte, nur und ausschliesslich als politische Partei tätig zu sein und eine Art des militärischen Stabs wurde, der den gesamten revolutionären Befreiungskampf und die Widerstandsbewegung in Zagreb lenkte. Das Endergebnis dieses Kampfes fand seinen Ausdruck in dem politischen Sieg der kommunistischen Partei in Zagreb, der sich in erster Linie im massenhaften Anschliessen seiner Bewohner an die Einheiten der Volksbefreiungsarmee, so wie in der Hilfsbereitschaft bei dem Sammeln und Abtransportieren von Tonnen mannigfaltigsten Materials zu den Partisanen manifestierte. So war und blieb Zagreb während des ganzen

Krieges eine unversiegbare Quelle von neuen Kämpfern, der Versorgung und ununterbrochener und nicht aufzuhaltender politischer Tätigkeit. Man darf dabei nicht vergessen, dass es mehr als schwierig war, gegen die starken feindlichen Kräfte in einer so grossen Stadt wie Zagreb zu kämpfen. Die militärische und zivile Organisation des fremden Okkupators und des einheimischen Quislings war bestrebt, die sämtliche Bevölkerung unter ihrer Kontrolle zu behalten und dabei die verschiedensten Formen der Einschränkung der individuellen Freiheit anwendete; jedes, auch das winzigste Zeichen eines Widerstandes beantwortete sie mit furchtbaren Terrormassnahmen, in welchen mehr als zehntausend Zagreber Bewohner ums Leben kamen. Es ist dann verständlich, dass alle Organisationen der Volksbefreiungsbewegung in Zagreb grosse Verluste zu verzeichnen hatten und in Krisen geraten mussten. Die Volksbefreiungsausschüsse und die jugoslawische Volksbefreiungsfront machten dabei keine Ausnahme, aber »keine Schläge konnten unsere Ausschüsse und unsere leitenden Stellen vernichten. Es fielen hunderte von Ausschüssen, es fiel eine Reihe von lokalen Leitstellen, aber es wuchsen aus der Masse immer neue Personen, neue Kämpfer, neue Ausschüsse, neue Vorstände« — wie es der Gebietsausschuss der Volksbefreiungsfront des Zagreber Gebiets schon am 15. September 1944 in seinem Zirkularschreiben an die Ausschüsse der jugoslawischen Volksbefreiungsfront in Zagreb hervorhob. —

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU — INSTITUT ZA HRVATSKU POVIJEST

INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

4

Z A G R E B

1973

UREDNIČKI ODBOR

Ljubo BOBAN, Ljubiša DOKLESTIĆ, Ivan KAMPUŠ, Hrvoje MATKOVIĆ,
Gordana VLAJČIĆ

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

IVAN KAMPUŠ

Radovi 4

Izdavač

Sveučilište u Zagrebu
Institut za hrvatsku povijest

Za izdavača

Prof. dr Ljubo Boban

Prijevod

Vera Andrassy (engleski)

Lektori

Dr Blanka Jakić (njemački), Vera Andrassy (engleski), Stjepan Damjanović, Jasna
Penzar (hrvatski)

Korektor

Branko Erdeljac

Za sadržaj priloga odgovara autor

Adresa redakcije: Institut za hrvatsku povijest, Zagreb, Đure Salaja 3.